

Христијо Андонов-Полјански

УСЛОВИТЕ И СИСТЕМОТ НА ТРГОВСКАТА ОРГАНИЗАЦИЈА ВО ТРГОВСКИТЕ ВРСКИ ПОМЕЃУ РИЈЕКА И ТУРЦИЈА ВО ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК*

I УСЛОВИТЕ ЗА ПРОШИРУВАЊЕ НА ТРГОВСКИТЕ ВРСКИ ПОМЕЃУ АВСТРИЈА (АВСТРО—УНГАРИЈА) И ТУРЦИЈА И РИЕЧКО—ТУРСКИТЕ ТРГОВСКИ ВРСКИ

Развитокот на трговските врски помеѓу Риека и Турција во втората половина на XIX век зависел од низа суштествени услови, кои биле стриктно поврзани со овие врски. Затоа ова образлагање ги опфаќа елементите, кои делувале во правец на тенденцијата за поточно искристализирање на меѓусебните риечко-турски трговски врски. Пред сè тие елементи произлегувале од општите услови на трговските врски помеѓу Австро-Унгарија и Турција, кои вонредно влијаеле врз риечко-турските трговски врски.

1. Улогата на публикациите и на печатот (општи осврти)

Литературата и печатот во Австрија (Австро-Унгарија), односно во Риека, и во Турција, во голема мерка придонеле за проширување на меѓусебните врски. Во прв ред доаѓа под внимание литературата од економски карактер, која во повеќе случаи носела службен карактер. Меѓутоа, несомнено дека со литературата не само што се изградувал интересот, туку се правеле и првите чекори кон проширување на трговските врски. Во случајов ги земаме предвид австро-унгарските, односно риечките публикации за турските економски прашања и печатот од обете земји, со посебен осврт на печатот во Риека во врска со споменатото прашање.

а. Публикации

Прашањето на публикациите го разгледуваме повеќе општо, т. е. се задржуваме посебно на литературата за Турција, што била објавувана во Австрија (Австро-Унгарија), а нарочно во Риека. Меѓутоа, и за ова прашање, потребно е да се има предвид оскудноста на податоци, што не дозволува проблемот да се разгледува во целина, туку со набљегнување само на одделни поважни публикации.

Во поголем број случаи оваа литература ја поседувале и биле за неа заинтересирани риечките трговски фактори, за што среќаваме бројни

*) Овој прилог претставува продолжение на работата: Основите на трговските врски помеѓу Риека и Турција во втората половина на XIX век — објавена во овој зборник, том 15 (1963), стр. 133 — 185.

укажувања во фондовите на Трговската комора на Риека. Обично оваа литература била од патеписен карактер и во неа проличува несомнениот интерес за турските економски прашања, со основна тенденција за презентирање службената австро-унгарска политика кон Турција.

Уште во првите години од втората половина на XIX век в. Австрија се пројавувал интерес за познатиот капитален патепис на Ами Буе, (Ami Boue), под наслов: „Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe“, (чије прво издание излегло во Париз 1840 г. под наслов „La Turquie d'Europe“). Интересот се забележува и од тоа што патеписот претрпел во Виена две издања. Отпрвин бил издаден во 1854 г. под споменатиот погоре наслов, а во 1889 г. бил преведен¹⁾. Во патеписот е изнесен опис на Европска Турција. Поенгата на трудот била да се даде осврт на најважните, предимно трговски центри на Европска Турција. Во трудот подробно се разгледани стопанските аспекти на секој важен центар, како напр. Солун, Битола, Скопје, Сер, Драч, Костур и др.²⁾.

Од големо значење за риечките трговски кругови претставувал прирачникот на Maestro M. D., кој носел наслов: „Theoretisch-Praktischer Leitfaden der Waarenkunde“, издаден во Риека 1857 г. (и на италијански), во кој била опфатена и Турција. Во трудот е даден општ преглед на стоките и производителите од разни земји. Приличен простор е одделен и за производите на Турција. Од турските производи предадени се карактеристики за памукот и за неговите производни центри (во прв ред на Македонија и земјите од Блискиот Исток), потом за билките, кожите, високог, тутунот (познат по име „Tabaco Turco“) и изнесен е специјален осврт за турската валута и мерките, нарочно житните и др.³⁾ И во оваа публикација проличува несомнениот интерес што владеел меѓу риечките стопански кругови за стопанството на Турција.

Патувања со цел за запознавање со стопанството на Турција биле многу често преземани. Едно такво патување било преземено уште во 1858 година.⁴⁾ Бидејќи зачестиле патувањата на Исток, биле издавани и информативни прирачници за таа цел. Нарочно во ова предначел трстјанскиот Lloyд (Лојд) кој издавал специјални едиции, за кои интересот постојано се зголемувал⁵⁾.

¹⁾ Изданието од 1889 г. носи наслов: „Die europäische Türkei, Wien 1889. (Михов, Населението I, 54.

²⁾ Boué, Recueil., (Vienne 1854) passim. J. Нап на едно место истакнува (Reise von Belgrad nach Salonik. Wien 1868, 266), дека Boué уште во 1840 г. во „La Turquie d'Europe (Paris 1840) го извел значењето и на идните балкански железнички линии, нарочно за нивното поврзување со важните центри во Европска Турција.

³⁾ Maestro, Theoretisch—Praktischen Leitfaden der Waarenkunde Fiume, 1897) 58—61, 94—96, 100—101, 122—124, 174—175, 178, 184—205.

⁴⁾ Wertheim F., Der Oesterreichische Handel im Orient und die Mittel zur Hebung desselben. Wien 1858, 5—10 (подвлечено е значењето на Ориентот и апелот за пласман на стоки таму, за развивање на пораширени врски).

⁵⁾ За ова види: Busch M., Die Türkei. Reisehandbuch für Rumelien, die Untere Donau, Anatolien, Syrien, Palästine, Rhodus und Cypern. Triest 1860 (Lloyd's Illustrierte Reisebibliothek. Sechster Band. Der Orient III. Türkei. Triest 1860). (Михов, Населението I, 67—68). Овој прирачник претрпел и трето издание, кое излегло во Виена 1881 г., под наслов: „Die Türkei. Reise—Handbuch für Konstantinopel die Untere Donau, Rumelien, Bulgarien, Macedonien, Bosnien und Aithien. (Михов, Населението II, 69).

Биле преземени патувања за Турција составени и од групи на заинтересирани стопанственици, Едно такво патување било преземено од Виена во 1862 година и тоа преку Трст за Цариград. Уште во почетокот на печатената програма на тоа патување се подвлекол стремежот „за поттикнување на трговските врски со Левантот“⁶⁾. Дадени се и подробности околу самото патување и интересантностите од посетителните места. Се забележува дека австриската колонија во Цариград броела 2.500 семејства.⁷⁾ Потем се инсистирало и на потребата од пласман на разни стоки во Турција, предимно на мануфактура и железарија. Изнесен е преглед и на сите оние стоки што се трошеле и се барале во Турција.⁸⁾

Слично патување за Цариград било преземено и во 1864 година и тоа организирано од Лојд. Во издадената брошура за ова патување се наведува планот на патот и дека патувањето првенствено имало за цел да се прошири трговијата со Истокот, што повеќе да се пласира таму австриската стока⁹⁾. Интересно е дека и тука се прави осврт на индустриските стоки што и биле потребни на Турција и во таа смисла е обрнато внимание на австриските индустријалци. Се инсистирало и на потребата од директни трговски врски со Турција првенствено во интерес на австрискиот капитал. На крајот и овдека е даден преглед на австриските стоки што се трошеле во Турција.¹⁰⁾

Се појавиле и публикации во кои бил подвлекуван несомнениот интерес на Австрија за Турција, со што се изразувале интересите на австриските капиталистички кругови.¹¹⁾ Зголемениот интерес за Турција најизразито бил подвлечен во патеписите на Ј. Г. Хан (J. G. v. Hahn). Тој бил австриски конзул во Турција и Грција и ги познавал одлично приликите во тие земји. Неговиот капитален труд: „Reise von Belgrad nach Salonik“, излегол од печат во Виена 1868 година. Трудот е разделен на три дела. Првиот дел содржи 30 поглавја, за патот од Виена до Солун. Вториот дел има само две поглавја, во кои се говори за железничките врски на Балканот. Третиот дел има 4 поглавја и се однесува до историјата на моравската област. Значајно е да се истакне дека настаните и историјатот на местата што Хан ги посетил се изнесени од него доста интересно и внимателно, со цел да се обрне внимание на австро-унгарските капиталистички кругови за овие краишта. Нарочно Хан инсистирал на активизацијата за проширување на периферниот австро-унгарски сообраќаен систем, со цел Австро-Унгарија да стане европско железничко гнездо, значаен јазел во целокупниот европски сообраќаен систем. Хан наблегнувал и на поврзувања на важните турски

⁶⁾ Program für die Gesellschaftsreise von Wien über Triest nach Constantinopel und Athen. Wien 1862, 3.

⁷⁾ Ibid, 15.

⁸⁾ Ibid, 29—35.

⁹⁾ Schweizer L., Tuvora Fr., Zweite Gesellschaft—Reise im Jahre 1864 nach Constantinopel. Wien 1864.

¹⁰⁾ Ibid, 11—28.

¹¹⁾ Quagliazzi A. L., L'Austria in relazione alla Turchia e alla Grecia. Trieste 1866, 13—22.

центри, како Цариград, Солун и др. со Виена.¹²⁾ Според Хан, правците на австриското влијание биле на исток и на југ кон Солун и Александрија. Понатаму тој ја подвлекувал потребата од директна линија со Солун и на југ со Пиреј. Ползата од таа врска била голема, нарочно во стопански поглед.¹³⁾ Особено Хан го подржал мислењето за брза железничка врска со „богата Македонија“, од каде ќе се снабдувала Австро-Унгарија со суровини.¹⁴⁾ Сличен опис Хан дал и во некои други свои трудови, кои имале важно значење за зголемување на австро-унгарските интереси во Турција.¹⁵⁾

Во врска со одржувањето не меѓународната изложба во Виена 1873 година Р. Швегел (R. Schwegel) издал пригодна стопанска студија за Цариград и соседните на него области, врз база на извештаите на австро-унгарските конзули и на трговската комора во Цариград.¹⁶⁾ Овој труд е разделен на четири дела и тоа: географски осврт, уредување на трговијата во поединости, општа трговско-пловидбена статистика и осврт на одделни трговски артикли и производи. Доста е интересен одделот за уредување на трговијата, во кој се опфатени најзначајните елементи на турската трговија.¹⁷⁾ И овдека е подвлечена тенденцијата за ползата на австро-унгарското капиталистичко стопанство од загосподарување со пазарите во Турција.

Публикувањето на конзулските извештаи послужило како полезна мерка во проширување на трговските врски. Австро-унгарските конзулни извештаи биле издавани во едицијата „Jahresberichte“¹⁸⁾. Покрај ова конзулските извештаи биле издавани и во други публикации.¹⁹⁾

Значењето на Истокот за австро-унгарските капиталистички кругови растело се повеќе. Во 1882 година во Виена изгледа публикацијата на Lerhenfeld-Šveiger (Lerchenfeld-Schweiger) под наслов „Der Orient“, на 950 страници. Во оваа книга даден е подробен осврт на земјите на Истокот, со општи забелешки за секој важен трговски центар.²⁰⁾ Вакви

¹²⁾ Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik, 8.

¹³⁾ Ibid., 9—12.

¹⁴⁾ Ibid., 20—24.

¹⁵⁾ Напр. види: Хан Ј. Г., Путовање кроз Поречину Дрима и Вардара, у Београду, 1876. (Осврт за градовите: Драч, Струга, Охрид, Ресен, Битола, Прилеп, Велес и др.).

¹⁶⁾ За ова види: Schwegel R. v., Weltausstellung 1873. Volkswirtschaftliche Studien über Constantinopel und das anliegende gebiet. Wien 1873, VIII, 474 (Михов, Населението I, 298—300). Во 1873 г. во Виена излегле и следните позабележителни книги: за Турција: Sax S., Türkei. Wien 1873 (Михов, Населението I, 284—286) и Déthier P. A., Le Bosphore et Constantinople. Vienne 1873 (Михов, Населението I, 390). (Исто второ издание во Виена 1876 г., под наслов: „Der Bosphor und Constantinopel — Михов, Населението III, 148.).

¹⁷⁾ Михов, Населението I, 298—300.

¹⁸⁾ Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulars Behörden. — Nachrichten — Wien.

¹⁹⁾ Напр. Berichte der k. und k. Missionen und Consulate in handelspolitischen Angelegenheiten. N. 2 (Wien 1876, 204), Објавени се извештаите за конзулите во Призрен, Скадар, Јанина, Битола, Прилеп и Солун. (Михов, Населението IV 38-39). Постојат и други публикации на конзулските извештаи од оваа едиција.

²⁰⁾ Во истава година во Виена излегла и книгата на Stoeckel F. M. под наслов: „Neue volkswirtschaftliche Studien über Smyrna und das anliegende Gebiet“.

публикации од пригоден карактер излегувале и натаму. Во исто време биле публикувани и патеписи. Во 1886 година во Загреб излегол од печат патеписот на А. Veber под наслов: „Put u Carigrad,” во кој во општи линии се дадени впечатоци од Цариград и од неговата околина.²¹⁾ Од особено значење е патеписот на А. Штраус (А. Strausz), под наслов: „A Balkan Félisziget. I. Macedonia, Eszak-Albánia és Montenegro”, кој излегол во Будимпешта 1888 година. Во уводот на патеписот се наведува дека според одредувањето на унгарското министерство за трговија патувале цела група унгарски функционери во 1885 година на Балканот. Тие ја посетиле Албанија, Македонија и Србија. Во трудот е изнесен опстоен преглед на стопанската ситуација на Албанија и на градовите во Македонија: Солун, Прилеп, Битола и Скопје. Проличува несомнениот интерес што тие го пројавиле при патувањето, а особено согледувањето ползата за пласман на унгарските стоки на тие пазари, како и за извоз на сировини за потребите на унгарската индустрија.²²⁾

Издавањето на прирачници за Турција зачестило²³⁾. Исто така зачестило издавањето и на „Програми” и на „Проспекти” за патување во Турција. Едно такво патување било преземено во почетокот на ноември 1893 година од Риека и преку Далмација за Србија, Цариград и обратно.²⁴⁾ Проспект за патувањето организирано во 1895 година, во правец: Будимпешта—Цариград—Смирна—Солун—Скопје и обратно.²⁵⁾

Било значајно и несомнено влијанието на оваа издавачка дејност на студии, патеписи, пригодни публикации, програми и проспекти за Турција, за проширување и засилување на трговските врски со Турција. Преку нив се откриле богатите пазари на Турција за слободен пласман на австро-унгарските стоки, како и за турските сировини за потребите на австро-унгарската индустрија и воопшто за австро-унгарското капиталистичко стопанство. Во оваа работа биле опфатени и риечките капиталистички кругови, кои пројавувале интерес за што поизразито раширување на трговските врски со Турција.

б. Печат (со посебен осврт на печатот во Риека).

Печатот бил исто така оној услов што придонесувал за проширување на трговските врски помеѓу Риека и Турција. Во печатот гледаме и конкретен израз на тие врски, што се виѓавало во скоро секојдневните настојувања да се изнајдат начини за нивното раширување меѓу заинтересираните фактори. Ова прашање возможно е да се разгледа од неколку страни, а имено од односот на австрискиот, австро-унгарскиот, турскиот и најпосле од риечкиот печат. Бидејќи повеќето австриски,

²¹⁾ Veber A., Put u Carigrad, 168—175.

²²⁾ Strausz, A Balkan Félisziget, 79—170, 171—264, 265—288, 289—302, 344—352.

²³⁾ Ханп. Meyers Reisebücher, Türkei und Griechenland, untere Donauländer und Kleinasien. Leipzig und Wien 1893 (постојат и други изанија).

²⁴⁾ Fahrkarten—Stadt bureau der Kön. Ung. Staatsbahnen. Budapest—Wien. (DAR—Т. К. N. 2888, 10. VII. 1893).

²⁵⁾ Országos Kereskedelmi és Jparcsarnok. Bydapest. (DAR—Т. К. № 1891, 9. V. 1895) Од оваа 1895 година, од значење е и патеписот на Hafele F., под наслов: Put na Istok do Carigrada. U Zagrebu 1895.

австро-унгарски и некои турски листови ги добивала риечката трговска комора, потребно е да се изнесе еден општ осврт за нив.,

Најпознатите, австриски односно австро-унгарски весници, предимно што третираше економска проблематика, ги додирнувале прашањата што биле поврзани со Турција. Познатиот неделен весник „Austria“, кој започнал да излегува во 1848 г., донесувал бројни статии и конзулски извештаи за стопанството и трговијата на Турција, особено за нејзиниот европски дел.²⁶⁾

Постојани осврти на турските пазари, конкретно за цените на нивните стоки, давале и официјалните изданија на некои комори во Монархијата.²⁷⁾ Поситни патеписи за Турција објавувале и некои списанија.²⁸⁾

Со наблегнување за раширување на трговските врски со Турција се занимавале и некои чисто трговски весници²⁹⁾ и органи на трговските институции. Овдека во прв ред доаѓа предвид „Oesterreichische Monatschrift für den Orient“, кој го издавал Ориенталниот музеј во Виена од 1875 година натаму.³⁰⁾

За најважните проблеми на трговските врски помеѓу Австро-Унгарија, односно Риека, и Турција се пишувало и во последната деценија на XIX век. Нарочно овдека во прв ред спаѓал „Revue d'Orient“, што излегувал од 1885 година во Будимпешта, Исто така од значење се и други весници.³¹⁾

Интересно е и прашањето каков бил односот на турскиот печат кон третираново прашање. Овдека во прв ред доаѓаат турските весници на странски јазици. Нарочно интересен е весникот „Le Journal de la Chambre de Constantinople“, кој започнал да излегува 1884 година во Цариград. Во него се објавени статии во кои се третирани прашања

²⁶⁾ Некои поважни статии што излегле во весникот се: Türkei. (№ 72 (1851), № 86 (1857) — Михов, Населението II, 274); Der Verkehr von Monastir (№ 291 (1851) — Михов, Населението II, 288); Türkei. Monastir (Jahresbericht für 1865). (№ 36 (1866) — Михов, Населението II, 193; Salonich (№ 23 (1867), 626—633 — Михов, Населението II, 247) и други.

²⁷⁾ Напр.: Mittheilungen der Handels—und Gewerbe—kammer in Wien. Wien 1866 и натаму.

²⁸⁾ Mittheilungen der kaiserlich-königlichen geographischen Gesellschaft. Wien, ги донесува некои од овие статии: Hochsteiter F., Reisedurch Rumelien im Sommer 1869 (XIII, (1871) Михов, Населението I, 147—149); Sax C., Statistische Studien über Constantinopel (XVI (1874) — Михов, Населението II, 248); Rockstroh E., Ueber den Balkan. (XVII (1874) — Михов, Населението II, 270); Oestereich K., Vorläufige Mittheilung über eine zweite Reise in die europäische Türkei XLIII (1900) и други.

²⁹⁾ Напр. Wiener Geschäftszeitung. Wien, започнал да излегува во 1865 г.; Oesterreichisches Handels — Journal, започнал да излегува 1867 г. и други.

³⁰⁾ Познати статии од овој весник: (Lippich F.,) Das Sandschak von Üsküp (I(1875) — Михов, Населението II, 176); Zichy E., Die Jahres — Messe zu Eski—Djuma 1876 (II/5(1876), — Михов, Населението, I, 368); Enser A., Der Markt von Serres 1876. II (1876) — Михов, Населението II, 94); Kutschera H., Eine neue passagierroute nach Constantinopel VI/2 (1880—) и други.

³¹⁾ Напр. „Zoll-Compass“, издание на австрискиот трговски музеј во Виена (DAR—T. K. № 653/6960-IV), 20.II.1892) Истоа: Der Handels-Anzeiger für den Orient (DAR. T. K. № 345, 12.IV.1892), и други.

и за меѓусебните риечко-турски врски, за што ќе стане збор и понатаму. Од непомал интерес се и статиите што биле објавувани во познатиот весник: „The Oriental Advertiser (Le Moniteur),” кој започнал да излегува од 1882 година.

Од интерес биле и австро-унгарските весници, што излегувале во Турција. Овие весници ги бранеле интересите на австро-унгарскиот капитал.³²⁾

Жив интерес за прашањата поврзани со меѓусебните трговски врски на Риека со Турција гледаме во риечкиот печат од втората половина на XIX век. Скоро сите весници пројавувале интерес за стопанството и трговијата на Турција и за тоа прашање објавувале пригодни статии или белешки. Од друга страна во нив јасно проличува одреден став, којшто ползувал на унгарската политика.

Забележителните риечки весници: „Giornale di Fiume³³⁾”, „Studio e Lavoro³⁴⁾”, „Magyar Tengerpart³⁵⁾”, сушачка „Sloboda”, „Hrvatska Sloga” и „Novi List³⁶⁾”, донесувале податоци за Турција и притоа се заложувале за проширување на риечко-турските трговски врски. Во нив се пројавувал жив интерес на риечките капиталистички кругови за подобар пласман на своите производи на турските пазари и овозможување за подобар внос на турска стока во Риека.

Најзначаен од сите риечки весници бил секидневникот „La Bilancia”, кој излегувал од 1867 година. Весникот третира општи и актуелни политички прашања, а во него се разработувале и проблеми од економски карактер, во кои се поврзувал и Истокот. Интересно е дека весникот многу често објавувал и статии во кои се третирали турски економски прашања. Се објавувале и детали од трговските врски на Риека со Турција, особено по однос на вносите и извозните стоки, а исто така и за заемните пловидбени односи. Заради поконкретно обрнување внимание на односот прашање, од интерес е да се даде еден дефинитивен осврт на позначајните статии.

Во една статија за „Босфорот и Дарданелите”, објавена на 4 септември 1869 година, се апелира на риечката Трговска комора за зафаќање на по широки врски со Турција.³⁷⁾ Весникот донесувал детали и од стопанската ситуација во Турција, нарочно се наблегнувало во пробудување интерес за најзабележителните турски трговски центри.

³²⁾ Напр. во прв ред доаѓа под внимание весникот: „Konstantinopler Handelsblatt” (Сп. БИДр. I (11—12 (1897), 886.).

³³⁾ Излегувал од 1865 г. Објавувал ситни статички за Турција, а повеќе наблегнувал на пловидбените риечко-турски односи. (За риечкиот печат види: Despot M., Poikušaj bibliografije primorskih novina i časopisa. 1843—1945. Rijeka. Zbornik, 618—638.

³⁴⁾ Излегувал од 1876 г. Објавувал бројни статии (повеќе општи) за Турција и нејзиното стопанство и трговија. Во прегледот за вносот и извозот и пловидбата на Риека се додирнувала и Турција.

³⁵⁾ Излегувал од 1893 г. Објавувал бројни коментари во врска со риечко-турските трговски врски. Строго званичен весник. Ги бранел интересите на унгарските капиталисти.

³⁶⁾ Весникот „Sloboda” излегувал од 1878, „Hrvatska sloga” од 1898 г., а потем од 1900 г. познатиот Супилов лист: „Novi List”.

³⁷⁾ Bosfore e Dardanelli. La Bilancia 36, 4. IX. 1869, 3.

Во една статија за „Солун“, што била објавена на 15 мај 1876 година, се забележува вниманието на Европа за овој забележителен град на Македонија. Се подвлекло неговото значење како важен трговски центар и пристаниште.³⁸⁾ Во врска со зголемената градба на железнички пруги во Турција во последните децении од XIX век се обрнувало внимание за овој настан со неколку статии. Во еден уводник од 1 мај 1883 година се говори за најзначајните пруги во Македонија и нивното поврзување со средноевропските магистрала. Притоа, се определува значењето на овие пруги за Риека и се наблегнува железничката политика на Истокот.³⁹⁾ На ова прашање весникот се задржал и подоцна.⁴⁰⁾

Од особено значење за проширување интересот за Турција и за меѓусебните врски, претставувале статиите, објавени во „La Bilancia“ во продолжение на 1892 до 1894 година. Интересот на Ријека за Турција произлегувал и од тоа што весникот испратил свој специјален дописник во Турција, од него и потекнувале споменатите статии. Овие статии во повеќе случаи се потпишувани со псевдонимот „Fluminensis“. Тешко е да се утврди решението на овој псевдоним и да се најде клуч за него. Во постојните збирки на псевдоними овој псевдоним не е нотираан⁴¹⁾, а исто така и во каталозите на некои институции што се занимавале со овој проблем.⁴²⁾ Не остана ништо друго туку прашањето да се утврди по други канали. Најпрвин утврдивме дека со турската проблематика „Fluminensis“ се занимавал најверојатно уште од 1881 година, кога испратил од Турција неколку статии на сушачка „Sloboda“, потпишан како Фран Куќиниќ⁴³⁾ или како F. K.⁴⁴⁾ Под овој потпис го наоѓаме потпишан и во една статија во „La Bilancia“, што била објавена на 11 март 1893 година.⁴⁵⁾ Но, и по оваа дата го наоѓаме потписот „Fluminensis“. Тоа не наведува да утврдиме дека под псевдонимот не се крие никој друг, туку Фран Куќиниќ.

За да го образложиме наведеното ја анализираме дејноста на Фран Кучиниќ, односно „Флуминенсис“ кој како дописник на „La Bilancia“ пристигнал во Турција веројатно кон крајот на 1891 година. По сè изгледа дека отпрвин престојувал во Солун, а потем во Цариград и Смирна. Забележивме дека од почетокот на 1892 година па сè до април 1894 година испратил на својот весник преку 75 дописки. Обично него-

³⁸⁾ Salonico. La Bilancia 111, 15. V. 1876, 1—2. На Солун весникот се задржал и подоцна. Во статијата „Il porto di Salonico concorrente coi porti dell'Adriatico. (La Bilancia 272, 1. XII. 1887, 2) се говори за напредокот на Солун и неговото конкурирање на јадранските пристаништа.

³⁹⁾ La nostra politica ferroviaria in Oriente. La Bilancia 99, 1. V. 1883.

⁴⁰⁾ P. Leroy-Beaulieu, Il ricordo delle ferrovie turche colle ferrovie occidentali. L'avenire della Turchia. La Bilancia 149, VII. 1888 (уводник).

⁴¹⁾ Vidačić M., Pseudonimi, šifre i znakovi pisaca iz hrvatske književnosti, Gradja za povijest književnosti Hrvatske 21 (1951), 7—141.

⁴²⁾ За решението на овој псевдоним се интересиравме во Лексикографскиот завод на СФРЈ во Загреб и утврдивме дека не е нотираан, ниту пак овие статии се забележани.

⁴³⁾ Fran Kućinić, Bugari. Sloboda IV/50. 51, 52, 53, 54, 56, 59, 60 (1881)

⁴⁴⁾ F. K. Carigrad. Sloboda IV/70. 71, 72 (1881).

⁴⁵⁾ Fr. Kućinić, Lettere dalla Turchia. La Bilancia 58, 11. III. 1893.

вите дописки носат наслов: „Lettere dalla Turchia” и „Lettere dalla Macedonia”. Неговите дописки не се само важен материјал за тогашната стопанска ситуација во Турција, туку во нив често се наблегнува врз прашањето и за проширување на риечко-турските трговски врски.

Во својата прва статија, испратена од Солун на 24 јануари 1892 година. Кучиниќ прави еден општ преглед на стопанската ситуација во Турција. Го подвлекол богатството на земјата, во која развитокот на природните ресурси покажувал назадок заради апсолутистичкиот режим. Меѓутоа, го подвлекол напредокот што бил постигнат во Европска Турција, каде трговијата оживнала. Забележил разни детали од конкретната постојна положба, повеќе од економски аспекти.⁴⁶⁾

Во останатите статии Кучиниќ се стремел да обрне внимание на поволната можност за пласман во Турција на риечките индустриски производи. Во една статија, што ја испратил од Солун на 10 февруари 1892 година⁴⁷⁾, Кучиниќ говори за ползата од зголемување на трговијата со Турција, со риечки индустриски производи. Откако забележил дека „La città di Fiume, secondome, é oggi una piazza importissima”, наблегнал дека риечкиот „индустриски дух” можел да најде во провинциите на Ориентот здрав трговски пат за пласман на своите индустриски производи. Апелирал на риечките капиталистички кругови развиените врски со Турција што повеќе да се зголемат и да се прошират. Своите предлози ги аргументирал со конкретни податоци за стопанската положба на Македонија. На крајот на статијата Кучиниќ апелирал за засилување на врските. Тој се служи и со конкретни примери. Напр. забележува дека риечката пилатура за ориз можела да се ползува со тој производ од Солун а исто така и со пченица. Фабриката за хартија можела во Солун да има широк пласман. Укажува дека скоро сите риечки фабрики можеле многу лесно да ги пласираат своите производи во Турција. Предимно Риека, според Кучиниќ, требало да обрне внимание на важноста на пазарот во Солун, каде се барале индустриски производи и каде Риека можела да ги пласира своите производи.⁴⁸⁾

Со опстојни осврти за стопанството на Турција, Кучиниќ се задржал и во останатите свои статии.⁴⁹⁾ Притоа не одминал, а да не ја подвлече важноста на Риека за пласман на нејзините индустриски стоки на турските пазари. Во една статија, испратена од Цариград на 15 јуни 1893 година Кучиниќ говори за трговијата со шеќер во Смирна, каде можела Риека да го извозува тој важен артикал.⁵⁰⁾

⁴⁶⁾ Fluminensis, Lettere dalla Turchia. Salonico, 24. gennaio. (La Bilancia 24, 30. I. 1892).

⁴⁷⁾ Fluminensis. Lettere dalla Turchia. Salonico, 10. febbraio. (La Bilancia 35, 13. II. 1892).

⁴⁸⁾ Ibidem.

⁴⁹⁾ Во една статија, испратена од Цариград на 5 март 1893 (Fluminensis, Lettere dalla Turchia. Constantinople 5. III. La Bilancia 56, 9. III. 1893) Ф. Кучиниќ говори за Македонија и засега политички прашања, особено за аспирациите на балканските држави кон Македонија. За положбата на Македонија во стопански поглед вели: „La Macedonia, la più ricca provincia della Turchia europea”.

⁵⁰⁾ Fluminensis, Lettere dalla Turchia. Constantinopoli 15. VI. (La Bilancia 138, 20. VI. 1893).

За овие статии на Кучиниќ во Риека владеел интерес меѓу капиталистичките кругови. Затоа и весникот „La Bilancia“ ним им посветувал централно место. Секако дека бројните апели на Ф. Кучиниќ наишле на одглас кај заинтересираните капиталистички фактори кои се грижеле за проширување на трговските врски со Турција.

Весникот „La Bilancia“ донесувал интересни статии за турската економика и во последните години од XIX век. Нарочно се интересни податоците за турските финансии, состојбата на берзите, цените на различните стоки, меѓусебните пловидбени односи и др.⁵¹⁾

Општо земено, возможно е да се заклучи дека и печатот одиграл несомнена улога во проширување на риечко-турските трговски врски. Во печатот се набљудувале и првите карактеристични белези на риечко-, турски меѓусебни врски.

2. Активноста на дипломатските претставници

Активноста на дипломатските претставници заземала важно место во проширувањето на трговските врски помеѓу Риека и Турција. Тие, со својата дејност придонесувале за оживнување и проширување на трговските врски. Од интерес е да се разгледа прашањето каков бил нивниот удел по ова прашање. Поспецијално од внимание е активноста

а. Австриските, односно Австро-унгарските дипломатски претставници во Турција и нивната активност во светлина на нивната кореспонденција со риечките трговски и поморски установи.

а. Австриските, односно Австро-унгарските дипломатски претставници во Турција и нивната активност во светлина на нивната кореспонденција со риечките трговски и поморски установи.

Поаѓајќи од своите економски и политички интереси во Турција, Особено во втората половина на XIX век, Австрија, Австро-Унгарија наблегнувала околу солидното организационо средување на своите дипломатски претставништва во Турција. Со оглед на тоа нејзиниот конкретен однос во одредената прилика и за одреденото прашање зависел имено од активноста на дипломатските претставници. Затоа биле вложувани напори за нивното што поголемо активизирање. На должностните места во Турција биле поставувани вешти и способни дипломати, кои во многу чести случаеви воделе сметка предимно за австриските, односно австро-унгарските капиталистички интереси.

Тенденцијата на австриските, односно австро-унгарските господарски кругови се состоеа во што по изразито зголемување бројот на своите дипломатски претставници во Турција, со цел да се опфатат сите поважни центри на опширната Отоманска Империја.

⁵¹⁾ Во весникот „La Bilancia“ биле објавувани, во последната деценија од XIX век и интересни политички статии, нарочно по однос на Македонија. За илустрација би навеле некои од нив: La mene serbo-russe in Macedonia. (La Bilancia 115, 22. V. 1890, уводник); La lotta fra rumeni e greci in Macedonia. (La Bilancia, 204, 11. IX. 1891,1); La questione Macedone. (La Bilancia 5, 6.I. 1898, уводник); La questione Macedone. (La Bilancia 27, 3. II. 1899); Dis. Nuovi torbidi ed Uesküb. (Nostra Corrispondenza). (La Bilancia 221, 29. IX. 1900, уводник); и други.

Од почетокот на седемдесетите години на XIX век, покрај амбасада во Цариград, Австро-Унгарија имала и бројни конзулати во поважните турски центри. Под ведомството на конзулатот во Цариград се наоѓале и конзуларните агенти во Бруса, Инеболи, Тенедос и Дарданелите. Под ведомството на генералниот конзулат во Солун се наоѓале конзулатот во Битола, вице-конзулатот во Сер и конзуларните агенти во Кавала, Ксанти и други. Имало и конзулати во Призрен, Драч, Скадар, Јанина, потем во поважните центри на Мала Азија, Сирија и други⁵²). Подоцна настанувале извесни измени, нарочно по руско-турската војна од 1877—1878 година. Тие измени биле во врска со подреденоста на еден конзулат над друг. Така, додека порано конзуларната агенција во Дедеагач потпаѓала под Одрин, сега таа била зависна од конзулатот во Цариград. Исти такви промени биле извршени и со конзулатите во Албанија, со давање на поголеми прерогативи на конзулатот во Драч.⁵³

Според еден преглед од 1883 година бројот на австро-унгарските конзулати во Турција изнесувал преку 22.⁵⁴) А во последната деценија од XIX век бројот на конзулатите осетно се покачил. Во 1890 година нивниот број изнесувал 40.⁵⁵

Правата и должностите на австро-унгарските дипломатски претставници во Турција биле одредени според определени уредби, што ги издала турската влада за сите странски претставници. Бил определен бројот на персоналот како и нивните привилегии. Прашањата што биле по врзани со трговијата и правните спорови исто така биле канализирани во духот на постојните закони во Турција, како и со заемните договори⁵⁶).

Покрај тоа што биле политички претставници на својата земја, австро-унгарските дипломатски претставници имале за задача да ги бранат интересите на своето капиталистичко стопанство, на трговијата, индустријата, пловидбата и др. Посебно имале задача да се заложуваат за проширување на заемните трговски врски. За таа своја активност, како и за целокупната стопанска ситуација во Турција, тие биле должни да поднесуваат периодични или годишни извештаи. Не била исклучена и постојаната кореспонденција, особено со трговска цел. Нивните извештаи не биле испраќани само до министерството за надворешни работи и трговија, туку и до трговските комори и поморските области. Во врска со тоа забележуваме дека тие испраќале такви извештаи и имале постојана кореспонденција и со Трговската комора, Поморската област и трговија, туку и до трговските комори и поморските области. Во врска и со други институции во Риека.

⁵²) Mittheilungen der K. und K. osterreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Nachrichten I (1873), 13—14.

⁵³) Pomorska oblast, Rijeka—Trgovačkoj Komori, Rijeka № 415, 20. IV. 1878 (DAR-T. K. № 356) 415, 20. IV. 1878); Исто види: Uebersicht des gegenwartigen Standes der K. und k. österr. — Ungar. Consularämter im samtllichen fremden Staaten. Wien 1878, 11—15.

⁵⁴) DAR. — T. K. № 1524/33.064, 27. IX. 1883.

⁵⁵) Annuario Marittimo per l'anno 1890. Fiume 1890, 21-62.

⁵⁶) Aristarchi, Lég. Ottomane, IV, 15-18.

Во кореспонденцијата, тие покрај што ги засегаа прашањата од општата економска проблематика на Турција, наблегнувале многу често и инсистирале за проширување на трговските врски помеѓу Риека и Турција. Освен тоа во кратки соопштенија тие ги соопштувале, посебно на Поморската област во Риека, скоро сите персонални промени на австро-унгарските дипломатски службеници во Турција. Таа, од своја страна, тие промени на австро-унгарските дипломатски службеници во Турција, ги соопштувала на знаење и увид на своите подвластени установи⁵⁷).

Уметна активност австроунгарските дипломатски службеници покажувале при составувањето на извештаите за трговијата и пловидбата на одделните турски трговски центри. При прегледот на некои такви документи проличува несомнениот интерес што го имале тие за бројните турски економски проблеми. Бидејќи дури од кон крајот на XIX век постои званична турска статистика, овие извештаи се непреценлив материјал за турското стопанство од втората половина на XIX век. Вакви извештаи биле испраќани и до Поморската област и Трговската комора во Риека. Во некои од тие извештаи наидуваме, покрај општи карактеристики за турското стопанство и улогата во него на надворешната трговија со Австро-Унгарија и податоци во врска со риечко-турските трговски врски. Значењето на овие извештаи се состои особено во тоа што тие даваат една целосна слика за турската економика за која биле живо заинтересирани и риечките трговски фактори⁵⁸).

Основната задача на австро-унгарските конзули се состоела и во контролата за пристигнување и заминување на австро-унгарските кораби во турските пристаништа. Тие биле должни за пристигнувањето и заминувањето на таквите кораби да соопштуваат месечно или годишно и до Поморската област во Риека. Покрај тоа, тие биле должни да ги заверат и да ги потврдат бродските документи, како и посебно на секој поморец, да донесуваат решенија за персонални промени во морнарицата, потем, да решаваат разни прашања во врска со државјанството, дезертирањето,

⁵⁷) Соопштенијата за овие промени ги забележуваме во фондовите на риечкиот Државен Архив, како на пр. „Pomorska oblast“ од 1868 г. натаму. На пр. документи: 1589/873, 1. V. 1873; 776, 15. II. 1891; 980. 1. III. 1891; 3705, 22. VIII. 1891; 4310, 29. IX. 1891; 517, 23. XI. 1891; 2674, 25. V. 1893; и други.

⁵⁸) Напр. во фондовите на риечкиот Државен Архив, како напр. во „Pomorska oblast“ ги забележивме следниве извештаи (за некои од нив постојат само пропратни писма, а извештаите ги нема): №644, 1870 (Јанина); 894, 1871 (Драч); 899, 1871 (Цариград) 720, 1871 (Солун); 1011, 1871 (Дарданелите и Босфорот); 1374, 1871 (Смирна); 530, 17. II. 1872 (Смирна); 896, 1872 (Скадар); 1555, 1872 (Дарданелите); 404, 1872 (Драч); 2991, 7. VIII. 1873 (Солун); 227/572, 21. II. 1877. (Смирна). Во фондот на Трговската комора најдовме на следните извештаи: 280/767, 10. IV. 1877 (Солун, Кавала и Порто Лагос); Повторно во фондот на Р. О.: 397, 9. II. 1880 (Цариград); 532, 31. I. 1891 (Дарданели); 1055, 4. III. 1891 (Драч); 1568, 6. IV. 1891 (Дедеагач); 1701, 14. IV. 1891 (Солун, Кавала и Порто Лагос); 1267, 10. III. 1891 (Солун); 2177, 26. IV. 1893 (Валона); 2044, 18. IV. 1893 (Кавала); 2319, 4. V. 1893 (Дарданели); 2616, 23. IV. 1894 (Дедеагач); 2104, 24. III. 1897 (Драч); 1723, 15. III. 1899 (Валона); 2064, 29. III. 1899 (Солун, Кавала, Порто Лагос); и други. Некои од овие извештаи биле објавени во споменуваните: „Mittheilungen“, „Jahresberichte“ (Nachrichten) од 1873. г. натаму.

пријавувањето на разболените морнари во цариградската австроунгарска болница и друго⁵⁹).

Бројни биле обрнувањата на австроунгарските дипломатски службеници во Турција до риечката Поморска област и Трговска комора, со цел за проширување на трговските врски и конкретно деталзирање на прашањата во врска со трговијата на одделни артикли. Во 1866 година австриската конзуларна агенција во Ливно, укажала за извозот на дрво од Босна и за нејзините центри со разнo дрво⁶⁰). Преглед на покупките и продажбите на разни стоки во Србија, поднел конзулат во Призрен во еден извештај од 1871 година⁶¹). Бројни се извештаите и за покупки на пченица и на коски од животни⁶²).

Интересно е да се подвлече дека амбасадата во Цариград и конзулите пренесувале и соопштенија за трговијата на одделни риечки трговци со Турција. Во едно писмо од 16. XI. 1877 година, амбасадата во Цариград пишува до риечката Поморска област, дека познатиот риечки трговец Никола Бачиќ (Nicolo Vassich) поднел молба до Високата Порта за слободен премин на своите кораби натоварени со жито⁶³). Во едно друго писмо од конзулатот во Скадар од 14. XII. 1894 година до риечката Трговска комора, се нагласува дека риечката фирма Б. Бачиќ (B. Vassich) се согласила да даде кредит на скадарската фирма Мустафа Гиаку⁶⁴).

Се соопштувале и детали во врска со мерките што се преземале од турските власти при извозот на одделни стоки. Во еден извештај од 3. X. 1895 година, конзулатот во Смирна соопштувал на риечката Трговска комора, дека сушењето на сувото гројзе, кое служело за извоз, се прегледувало од специјален хемичар⁶⁵). Чести се соопштенијата во кои се инсистирало за добивање примероци на одделни риечки производи. Во едно писмо од 31 јули 1899 година, конзулатот во Драч, ја моли риечката Трговска комора да испрати проспекти со цени на градежниот материјал потребен за Тирана⁶⁶). Во истава смисла се однесува и писмото на истиот конзулат од 28. XII. 1899 година до риечката Трговија комора, таа да испрати сорти на брашно, за што биле таму заинтересирани. Ова писмо било дадено на знаење на познатите риечки фирми: Б. Бачиќ, Фр. Блаж, Ст. Кошина и др⁶⁷).

Некои конзули соопштувале не само за турски интересенти за австро-унгарските производи, туку и барања за застапништво на разни

⁵⁹) Во фондвите на риечкиот Државен Архив во „Pomorska oblast“ наоѓаме на некои примери за тоа прашање: 1640, 1871 (од Солун); 1486/873, 23.IV.1873 (од Цариград); 259, 1878 (од Цариград); 1046, 1878 (Цариград); 2339, 1878 (од Цариград); 125, 1879 (од Цариград); 223, 1879 (од Цариград); 380, 1879 (Цариград); 768, 1878 (Цариград); 2211, 1879 (Цариград); 3146, 30. XII. 1879 (Солун) и други.

⁶⁰) Notificazione (Estratto dall' Osservatore Triestino 248, 25. X. 1866 — DAR T. K., 520, 3. XI. 1866).

⁶¹) DAR — Pomorska oblast., 3073/1871, 16. X. 1871.

⁶²) DAR. — P. O., 400/877, 31. I. 1877; 464/877, 12. II. 1877.

⁶³) DAR. P. O., 2613/877, 16. XI. 1877

⁶⁴) DAR) T. K., № 5177, 20. XII. 1894.

⁶⁵) DAR. T. K., No 4292, 15. X. 1895.

⁶⁶) DAR. T. K., No 2979, 5. VIII. 1899.

⁶⁷) DAR. T. K., No 19, 3. I. 1900.

фирми. Во едно писмо од 5. V. 1900 г., битолскиот конзул Крал се обрнал до риечката Трговска комора и укажал дека фирмата Јован Костури од Корча, се интересирала за австроунгарските производи и сакала да застапува австро-унгарски фирми. Тој се интересирал за памучна, волнена, свилена и железна стока, алкохол и др⁶⁸).

Многубројни биле и извештаите на австроунгарските конзуларни службеници во врска со развитокот на колерата и чумата во Турција. Оваа голема епидемија често врлувала во Турција и доста пречела за правилниот развиток на внатрешната и надворешната трговија. Оваа ситуација често ја стагнирала трговската размена за неодредено време. Во фондовите на риечката Поморска област и Трговска комора, наоѓаме на материјали за колерата, чумата и за други зарази. Во врска со ширењето на епидемиите се соопштувало и за одржувањето на карантината⁶⁹), чие укинување било од големо значење за трговијата⁷⁰).

Во врска со ширењето на разните епидемии спаѓале и одредбите на турската влада, кои ги соопштувале австро-унгарските конзули, за забраната на вносот и извозот на многу артикли. Со таа мерка се целело да се спречи ширењето на епидемиите. Меѓутоа, многу честите забрани и повторни дозволувања, во многу ја стопирале турската трговска размена⁷¹).

Многубројни документи говорат и за дејноста што ја имале австроунгарските дипломатски претставници за заштита интересите на своите поданици, особено во поглед на нивните спорови со

⁶⁸) DAR. T. K., No 2166, 20. VI. 1900.

⁶⁹) Материјалите во риечкиот Државен Архив по ова прашање се доста бројни и не е возможно поточно да се регистрираат. Доколку биле раширени епидемиите од разни болести сведочи и подолу наведениот преглед од 1893—1900 г., на поважните материјали што се наоѓаат во фондовите на „Pomorska oblast“: 2455, 11. V. 1893, (Солун, Сирија); 4443, 19. VIII. 1893 (Солун — Мала Азија); No 7241, 14. XII. 1893 (Солун); No 4425, 18. VIII. 1893 (Цариград); No 4497, 22. VIII. 1893 (Цариград — Дарданели); No 4447, 29. VIII. 1893 (Цариград); No 7216, 13. XII. 1893 (Цариград); No 1913, 11. IV. 1893 (Смирна); No 206, 8. I. 1894 (Солун — Мала Азија); No 339, 13. I. 1894 (Солун); No 833, 5. II. 1894 (Цариград); No 5985, 12. X. 1894 (Солун); No 7566, 16. XII. 1894 (Цариград — Солун) No 3370, 27. V. 1899 (Солун); No 7879, 27. XI. 1899 (Цариград)—Солун—Трапезунт); No 6889, 16. X. 1899 (Солун); No 7735, 20. XI. 1899 (Солун); No 7736, 21. XI. 1899 (Солун); No 7421, 27. X. 1900 (Солун); No 7265, 20. X. 1900 (Солун); No 6646, 23. IX. 1900 (Солун—Драма); No 6446, 14. IX. 1900 (Солун); No 5348, 28. VII. 1900 (Солун) и други, Специјален осврт на епидемиите во Турција, види: Tholozan J.—D., La peste en Turquie dans les temps modernes. Sa prophylaxie défectueuse, sa limitation spontanée. Paris 1880.)

⁷⁰) Доколку укинувањето на карантините, специјално во Смирна, било од важност за правилниот развој на риечко-турската трговија говори и Kućinić, во една статија од 26. ноември 1893 г. Тој на едно место во оваа статија го нагласува следното: „L'abolizione delle quarentene per le provenienze da Smirne ha ridonato la vita al nostro commercio“. (Fluminensis, Lettere dall' Azia Minore. Smirna, 26. XI. (La Bilancia, No 278, 5. XII. 1893)).

⁷¹) Во фондовите на Поморската област и на Трговската комора при риечкиот Државен архив постојат бројни материјали и за ова прашање. За илустрација би навеле некои од нив: Pomorska oblast— 3895/873, 24. X. 1873 (Цариград); 4260/873; 4261/873, 18. XI. 1873; 4594/873, 15. XII. 1873 (Солун); 533/874, 20. II. 1874 (Цариград); 556/874, 15. II. 1874 (Солун); 1560/874, 12. VI. 1874 (Цариград за Драма); 1682/874, 22. VI. 1874 (Солун); 1612/875 2. VII. 1875 (Цариград за Мала Азија); 964/876, 4. V. 1876,

турските државјани. Се предвидувало, според постојните договори и одредби задолжителното присуство на драгоман или на друго лице од конзулатот при решавање на споровите. Странците уживале големи права во Турција и поседувале доста привилегии при решавањето на правните процеси.⁷²⁾ Бидејќи зачестиле и спорови во врска со поморските прашања, нарочно помеѓу самите австроунгарски поданици, од 1878 година во амбасадата во Цариград бил формиран суд, која ги решавал тие прашања⁷³⁾.

Активноста на австроунгарските дипломатски претставници се одвивала и во поднесување извештаи и соопштенија за зачестените ликвидации и пасивни состојби на турски и странски фирми во Турција. Во врска со ова прашање, со циркулар од 11. VII. 1883 г. австроунгарското министерство за надворешни работи им соопштило за горното на австро-унгарските дипломатски претставници во Турција. Се инсистирало за поголемо продлабочување во третирањето со ликвидираниите фирми. Се обрнало внимание на потребата од опстојно соопштување за нив. Тие извештаи морале да се испраќаат до Трговските комори и до поистакнатите фирми. Информациите што се изнесувале морале да бидат точни и да одговараат на вистината, пред сè во врска со реалната потреба и како наложувале интересите⁷⁴⁾. Во последните децении од XIX век забележуваме едно знатно зголемување на соопштенијата и извештаите од австро-унгарските дипломатски претставници за фалирани те фирми во Турција⁷⁵⁾.

Сето досега што беше изнесено јасно сведочи дека австроунгарските дипломатски претставници во Турција покажувале несомнен интерес за стопанските прилики на Турција. Тие притоа го имале под внимание и проширување на риечко-турските трговски врски.

б. Турските дипломатски претставници во Риека и нивната активност за проширување на риекотурските трговски врски (со посебен осврт на активноста на турскиот конзул во Риека Николаки Ефенди).

Посебна важност во проширување на трговските врски помеѓу Риека и Турција им припаѓала и на турските дипломатски претставници во Риека. Нивното значење се состоело во тоа што тие вложувале големи

(Скадар), 1152/867), 6. VI. 1876 (Солун); 204/877, 16. VI. 1877 (Цариград); 1190/877, 11. V. 1877 (Цариград за Солун); Trgovačka Komora: No 169/336, 18. II. 1878 (Одеса за Црно Море); No 517/947, 28. IV. 1879 (Цариград за Албанија) и многу други. Некои соопштенија се кратки, а на некои опстојни и до подробности.

⁷²⁾ Aristarchi, Lég. Ottomane, IV. 16—17; исто: Noradounghian II, LXXI.

⁷³⁾ DAR. T. K., No 356/415, 20. IV. 1878.

⁷⁴⁾ DAR. T. K., No 1524/33. 064, 27. IX. 1883.

⁷⁵⁾ Во фоднот на риечката Трговска комора забележивме некои поважни извештаи за фалирани форми: No 366/848, 3. III. 1885 (Цариград); 839/2129, 26. V. 1885 (Цариград); 542/1835a, 28. XII. 1890 (Смирна); 300/1159, 13. IV. 1891 (Одрин); 1571, 6. X. 1883 (Солун); 5019/1776a, 12. XII. 1893 (Смирна); 1914/763a, 15. V. 1894 (Смирна); 390, 26. I. 1895 (Скадар); 1771, 30. IV. 1895 (Солун); 2133, 28. V. 1895 (Солун); 3071, 30. VII. 1895 (Солун); и други. Овие извештаи од Комората биле испраќани до риечките банки, шпедиции и трговски куќи, преку кои се одвивала рамената на стоки и на платежните средства со Турција.

напори во општите настојувања за развитокот на риечко-турските трговски врски. Како застапници на трговските интереси на Турција, тие содејствувале во разјаснување на разните детали од стопанската ситуација во Турција, на конкретните мерки што се однесувале до трговската размена со странство. Од друга страна, од значење бил и нивниот голем удел во запознавање на турските трговски фактори со стопанските прилики на Риека, на нејзината важност во развивање на трговските врски со Турција. Благодарение на тие нивни настојувања бил забележан знатен подем во развитокот на риечко-турските трговски врски.

Во втората половина од XIX век Турција имала свои дипломатски претставници во поважните центри на Австрија, односно Австро-Унгарија. Од значење е да се одбележи дека Турција имала доста силен генерален конзулат во Будимпешта, од кого зависел и вице-конзулатот, а потем конзулатот во Риека⁷⁶⁾.

За турски дипломатски претставници во Риека, биле назначувани најпрвин почесни истакнати личности, а потем турски државјани. Според еден податок во 1853 година должноста конзуларен агент ја заземал Антон Матешик (Antonio Mattessich), кој бил назначен уште во 1838 година⁷⁷⁾. Тој бил истакнат риечки трговец и корабосопственик.⁷⁸⁾ Мегутоа, по неговата смрт неговото место останало вакантно. Од 1857 година натаму немаме соопштениеја за личностите што ја заземале неговата должност⁷⁹⁾. Дури од 1870 година натаму имаме подробен преглед на турските дипломатски претставници во Риека. Со телеграма од 21 март 1870 година унгарското министерство за трговија укажувало на градскиот магистрат во Риека, дека на 3 февруари истата година, бил издаден за Саломон Шулце агреман за отомански вице-конзул во Риека. Во телеграмата потем се подвлекува дека на споменатиот вице-конзул потребно било да му се укажува достоината почит⁸⁰⁾. Интересно е дека новопоставениот вице-конзул веднаш инсистирал на потребата да му се определи сферата на дејствување. Во едно писмо од 11 јуни 1870 година,

⁷⁶⁾ Во Будимпешта по 70-те години на XIX век се смениле неколку турски конзули. Во 1873 г. наместо Essad Bey бил назначен Sermed Effendi. (DAR. Gubern. No 108 (1873). Во 1878 г. бил издаден агреман за нов генерален конзул Feridann Bey. (DAR. Т. К., No 198/226, 17. II. 1879). Знатна улога во активноста за развитокот на унгарско-турските трговски врски одиграл генералниот конзул Asim Bej, кој бил назначен во 1888 г., а дадена била согласност од унгарското министерство за трговија во 1889 г. (DAR. Т. К. No 429/6231/Xa, 15. II. 1889; Idem No 502/200, 22. II. 1889; Annuario Marittimo per l'anno 1890, 79). Во 1896 г. за генерален конзул бил назначен Lufti Bey. (DAR. Т. К. No 530, 27. I. 1896; Jdem, No 1745, 23. II. 1896; DAR, Каретанија No 364, 3. II. 1896). Интересно е да се подвлече дека именувањето на споменатите генерални конзули многу често се давало на знаење до риечките управни и трговски институции и се институтирало да се излезе на нив во пресрет. Чести се соопштениејата и за назначување на турски конзули во Земун. (DAR. Т. К. од 1880 година натаму).

⁷⁷⁾ Ra., 1853, 17.

⁷⁸⁾ Ra., 1854—1857, 46—56.

⁷⁹⁾ Види: Ra., 1854—1857, 124, исто: Almanacco Fiumano per l'anno 1858, 35; Almanacco Fiumano per l'anno 1859—1860, 29.

⁸⁰⁾ DAR. Riječka Općina, No 711, 24. III. 1870; DAR. Каретн. No 298, 23/25. III. 1870.

вице-конзулот Шулце барал од риечките власти, во врска со претходната повелба од својот генерален конзул во Будимпешта, да му се прошират правата и на Бакар, Краљевица и Сењ⁸¹). Како раководител на вице-конзулатот С. Шулце се задржал сè до август 1878 г., кога го заменил Adolf Vidmann⁸²). Последниов, по една година бил потврден за вице-конзул, на местото на С. Шулце.⁸³) Како вице-конзул А. Vidmann претстојувал во Риека неколку години. Кон крајот на 1884 г. на негово место бил назначен Димитар Мавројени (Demetrio Mavroueni⁸⁴). Во неколку документи се нагласува дека делокругот на активното на новиот вице-конзул, не бил само градот Риека, туку и целото Хрватско Приморје⁸⁵). Новиот вице-конзул веднаш се активизирал за соработка со риечките трговски фактори. Во едно писмо од Трговската комора од 27 август 1885 г., тој барал еден егземплар од Извештајот за стопанските прилики на Риека⁸⁶).

Од средината на 1886 г. раководител на вице-конзулатот станал жерантот Х. Буркуи (H. Bourqui⁸⁷), кој во мај 1888 г. бил поставен за вице-конзул.⁸⁸) Бидејќи новиот вице-конзул бил австро-унгарски државјанин, забележуваме дека за него биле заинтересирани унгарските господарчки кругови⁸⁹). На должноста вице-конзул Х. Буркуи останал до 1891 година⁹⁰). А веќе од месец мај 1891 г. за нов вице-конзул бил назначен Садредин Беј⁹¹). Меѓутоа, веројатно е дека тој не ја презел должноста, бидејќи веќе истиот месец Високата Порта го оповикала и на негово место го поставила Nikolaki Effendi⁹²). За последниов унгарското министерство за трговија издало потврда со своја согласност за назначување⁹³). Од

⁸¹) DAR. Kapetn. No 714, 12. VI. 1870.

⁸²) DAR. T. K., No 661/1562, 24. VIII. 1878.

⁸³) DAR. T. K., No 515/945, 26. IV. 1879.

⁸⁴) DAR. T. K. No 1869/51. 368, 17. XI. 1884; Idem, No 1903/1621, 25. XI. 1884; Idem, No 167/326, 24. I. 1885; DAR. Kapetn. No 188—1885.

⁸⁵) DAR. T. K. No 150/1067, 20. I. 1885; Idem No 167/326, 24. I. 1885; DAR. Gubern. No 95, 19. I. 1885.

⁸⁶) DAR. T. K., No 1482/104—68, 27. VIII. 1885.

⁸⁷) DAR. Dubern., No 111, 3. VII. 1886; Idem No 163, 25. IX. 1887.

⁸⁸) DAR. Gubern., No 110, 24. VI. 1888; DAR. T. K., No 1546/39. 374-Xa, 10. VIII. 1888; Idem No 1569/866, 14. VIII. 1888.

⁸⁹) Со писмо од 23 мај 1888 (No 26. 970/Xa) унгарското министерство за трговија барало мислење за новиот турски вице-конзул H. Bourqui (DAR. Gubern. No 84—1788). Во врска со ова писмо власта во Риека одговорила на Губерниумот на 12 јуни 1888 година, дека H. Bourqui бил по потекло Швајцарец, а натурализиран Австриец. Бил долго време професор во разни места на Австро-Унгарија, а најпосле и во Риека. (DAR. Gubern. No 105, 19. IV. 1888).

⁹⁰) Види: Almanacco e Guida politico-commerciale e industriale per l'anno 1889. Fiume—Trieste, 2; Almanacco 1890, 49; Almanacco e Guida schematica di Fiume per l'anno 1888—1901. Fiume, 84, 87, 142.

⁹¹) DAR. Gubern. No 571, 2. VI. 1891.

⁹²) DAR. Gubern. No 888, 15. VIII. 1891; DAR. P. O., No 2688/50. 716, 17. VIII. 1891.

⁹³) DAR. Gubern. No 1046, 21. IX. 1891; DAR. T. K. No 3118, 22. IX. 1891.

своја страна N. Effendi со писмо од 22. VII. 1891 г. се обрнал до Губерниумот на Риека и дал на знаење дека бил поставен за вице-конзул во Риека и молел да бидат за тоа, известени и останатите риечки власти⁹⁴).

Со поставување на Н. Ефенди за турски вице-конзул во Риека започнувал нов период и во риечко-турските трговски врски, заради тоа што тој својата умешност и способност ја пројавил во дејноста за што поизразито зацврстување и зголемување на тие врски. Н. Ефенди бил роден во Солун⁹⁵). Веројатно дека својата дипломатска кариера ја започнал уште како секретар на отоманската амбасада во Мадрид. Оттаму тој бил преместен и назначен за отомански вице-конзул во Риека⁹⁶).

Дејноста на Н. Ефенди за фаворизирање на турските трговски интереси сред риечките трговски фактори, а од друга страна и на риечките трговски интереси во Турција, веднаш била забележена од турските власти. Затоа Високата Порта, веројатно и со согласност од унгарската влада, го подигнала риечкиот вице-конзулат во повисок степен на конзулат, а Н. Ефенди од вице-конзул во конзул. Ова унапредување унгарското министерство за трговија со писмо од 18. V. 1893 година, го пренело на риечките власти на знаење и им препорачила на конзулот да му се излегува во пресрет⁹⁷).

Во Риека Н. Ефенди останал неколку години⁹⁸). Но, во 1897 година конзулското место го зазел Мехмед Беј⁹⁹), а по извесно време, конзуларниот агент Густав Бенвенисти¹⁰⁰). Меѓутоа, одново од 31 мај 1898 година бил назначен и потврден Н. Ефенди¹⁰¹). Во Риека на должноста турски конзул Н. Ефенди се задржал до крајот на XIX век¹⁰²), а и многу години по тоа¹⁰³).

Скоро истите права што ги уживале австроунгарските дипломатски претставници во Турција, ги уживале и турските во Риека. Но, постоеле и низа нерешени прашања. Така, прашањето за прерогати-

⁹⁴) DAR. Gubern. No 792, 23. VII. 1891.

⁹⁵) Усмено соопштение на D-r G. Košak од Риека, кој бил личен адвокат на Н. Ефенди. Интересно е да се напомене дека Н. Ефенди веднаш се аклимитизирал во Риека и на 28. XII. 1891 година, во Пула се оженил за A. Bartolich, од видна риечка фамилија. (Ancora le nozze Bartolich-Nikolaki. La Bilancia No 2, 4. I. 1892, 2).

⁹⁶) DAR. T. K., No 2688/50. 716, 17. VIII. 1891.

⁹⁷) DAR. Gubern., No 2125/35. 575 — IV, 26. V. 1893; DAR. Kapetn. No 1458, 16. VI. 1893.

⁹⁸) Salname za 1895. Carigrad 1895, 916 (Податокот ми помогна да го забележам Фетах Аши Исак, од Државната Архива на СРМ. Скопје).

⁹⁹) DAR. T. K. No 1906, 21. IV. 1897; Annuario Marittimo Ungarico. Fiume 1898, 118.

¹⁰⁰) DAR. Gubern. No 533, 10. III. 1897; Idem, No 242, 20. XI. 1898; DAR. T. K. No 1309, 10. III. 1897; Allmanacco e Guida schematica di Fiume per l'anno 1888—1901. Fiume, 67.

¹⁰¹) DAR. Gubern., No 1644, 9. VII. 1898; DAR. T. K., No 3040, 8. VII. 1898; DAR. Kapetn., No 1790, 16. VII. 1898.

¹⁰²) Annuario., 1898, 1899, 1901, 118, 118, 110; Allmanacco., 96, 97; Salname za 1904, 888.

¹⁰³) Риечкиот турски конзулат постоел сè до 1914 г. Во еден распис на унгарското министерство за трговија (No 83. 217) IV од 13. XII. 1916 г.) се соопштувало на Губерниумот во Риека дека од 1. III. 1914 г. отоманскиот конзулат во Риека се распуштил. (DAR. Gubern., No 7389, 24. XII. 1916).

вите било често поставувано од некои турски конзули. Н. Ефенди, во едно писмо до Губерниумот во Ријека од 25 април 1894 година, инсистирал за доизјаснување правата на конзулите.¹⁰⁴⁾ На тоа унгарското министерство за трговија донело во 1894 година, циркулар за првата на странските конзули. Во овој циркулар повеќе се наблегнувало на конзуларни прашања.¹⁰⁵⁾ Во истава смисла инсистирал Ефенди и во друго писмо од 29. XII. 1895 година до Магистратот на Ријека, особено во врска со меѓународните норми што се однесувале до прерогативите на конзулите.¹⁰⁶⁾

Особен интерес турските конзули покажувале за стопанските прилики на Ријека во тоа време, а особено во врска со проширување на трговските врски со Турција. Овој нивни интерес доаѓал до израз во нивните чести ургирања да се снабдат со извештаите на риечката Трговска комора, за запознавање со економската ситуација на Ријека. Во ова особено предначел Н. Ефенди. Забележавме неколку писма од него, во фондот на Трговската комора, во кои тој ја молел Комората да му се отстапат Извештаи за економската ситуација на Ријека. Од своја страна Н. Ефенди постојано ја известувал Високата Порта за тие Извештаи и за нивната содржина.¹⁰⁷⁾ Освен тоа, врз база на тие Извештаи, а и со други изворни материјали, Н. Ефенди составувал специјални извештаи за стопанските прилики на Ријека и ги испраќал на Високата Порта. Овие извештаи Н. Ефенди ги испраќал директно до Портата, а не по вообичаен дипломатски канал. По тој начин постапувал веројатно заради тоа што Ријека се наоѓала во специфична положба, а затоа секако и самата Порта во таков статус го водела својот дипломатски претставник.

Досега се познати неколку извештаи од Н. Ефенди. Заради нивната интересантност и испрпеност на податоците што ги содржат, тие го обрнале вниманието на турските трговски и политички фактори и биле објавувани во органот на цариградската Трговска комора „Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople“. По објавувањето на тие извештаи Н. Ефенди ја запознал риечката Трговска комора и ги приложувал нив печатени.

Првиот извештај на Н. Ефенди носи наслов: „La Commerce à Fiume“¹⁰⁸⁾ и се однесува за 1891 година. Во почетокот на извештајот Н. Ефенди напоменува дека и порано испраќал извештаи во кои имал

¹⁰⁴⁾ DAR. Gubern., No 575, 26. IV. 1894.

¹⁰⁵⁾ Ibidem.

¹⁰⁶⁾ DAR. Gubern., No 33, 8. I. 1896. Ова прашање Ефенди го засеѓнал заради тоа што не го ослободувале од некои градски такси, особено за неговите кочии. Најпосле ова прашање се решило во негова полза. (DAR. Gubern. No 73, 11. I. 1897; Idem, No 166, 22. I. 1897; No 372, 16. II. 1897; No 446, 26. II. 1897; No 1003, 17. V. 1897; No 1214, 9. VI. 1897; No 1443, 9. VII. 1897).

¹⁰⁷⁾ DAR. T. K., No 3948/437, 5. X. 1892; Idem, No 2335/495,—32, 6. VI. 1893; No 2896, 28. VI. 1898; No 2643, 10. VII. 1899.

¹⁰⁸⁾ N. Effendi, La Commerce à Fiume. La Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople VIII. 1384, 7. V. 1892, 218—219 (Извештајот е приложен: DAR. T. K., No 2261/412, 21, 10. VI. 1892);

случај да спомене и за трговската важност на Ријека.¹⁰⁹⁾ Во извештајов Ефенди прави преглед на целокупната стопанска ситуација на Ријека за 1891 година. Посебно се задржал, како самиот што вели: „... spécialement sur celui du commerce et de la navigation entre l'Empire ottoman et Fiume.”¹¹⁰⁾ Го подвлекол понатака напредокот постигнат во стопанскиот развоток на Ријека, особено во поглед на модернизирање на пристаништето и подемот на трговијата. Ги изнел поволните можности за развотокот на трговијата и пловидбата на Ријека.¹¹¹⁾

Вториот извештај на Н. Ефенди побудил поголем интерес, Најпрвин се печател во Цариград и тоа во извадоци¹¹²⁾, а опстојно и во целина во Будимпешта¹¹³⁾ и во Ријека.¹¹⁴⁾ И во овој извештај Ефенди дал исцрпна скица на економската ситуација на Ријека и тоа за 1892 година. Особено се запираше во разјаснување на некои детали од трговската размена, подвлекувајќи го извесното стопирање на риечкиот извоз заради силната конкуренција на пазарот и честите економски кризи.¹¹⁵⁾

Третиот и веројатно последен извештај на Н. Ефенди носи наслов: „Situation industrielle commerciale de Fiume”, и се однесува пак за 1892 година,¹¹⁶⁾ но, со поголеми објаснувања. Повеќе овдека Ефенди се придржувал на редоследот на изложениот материјал во званичниот Извештај на риечката Трговска комора за 1892 година. Подрбно се задржал на законските мерки за развотокот на трговијата, на вносната и износната трговија, на фабричките производи, на железничките врски на Ријека и друго. Во анализирањето на одделните артикли за размена, правел осврт на нивното значење за трговијата со Турција.¹¹⁷⁾

Наведеново досега за активноста на Н. Ефенди, несомнено сведочи дека тој правилно ја сфатил својата задача да ги заштити и да го фаворизира турските трговски интереси во Ријека. Неговата улога била значајна и по тоа што тој доста придонел за зголемување интересот меѓу турските трговски фактори за трговската важност на Ријека. Н. Ефенди се активирал и во проширување на риечко-турските трговски врски. Во едно писмо од 14. XI. 1891 година испратено до риечката Трговска комора, Н. Ефенди подвлекол дека трговијата се зголемила, особено извозот од Ријека.¹¹⁸⁾ А во едно друго писмо од 12. XII. 1894

¹⁰⁹⁾ Ibidem.

¹¹⁰⁾ Ibid.

¹¹¹⁾ Ibid.

¹¹²⁾ N. Effendi, Le commerce à Fiume. Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople, 29. VIII. 1893 (DAR. — T. K., No 3579/522, 29, 29. VIII. 1893); Idem 16. IX. 1893 (DAR. T. K., No 4389/545, 82, 27. X. 1893).

¹¹³⁾ N. Effendi, Exposé special sur le mouvement général de la navigation et du Commerce à Fiume. Revue d'Orient VIII/40 (1893), 326—327. (DAR. T. K., No 4389/542, 82, 27. X. 1893).

¹¹⁴⁾ N. Effendi, Részletes jelentés Fiume hajózási és kereskedelmi forgalmáról. Magyar Tendgerpart I/46, 12. XI. 1893, 1—2; Idem, I/47, 19. XI. 1893, 2—4.

¹¹⁵⁾ N. Effendi, Exposé special. . . 326—327.

¹¹⁶⁾ N. Effendi, Situation industrielle commerciale de Fiume. Le Journal de la Chambre de commerce de Constantinople, 13. Janvier 1894 (DAR. T. K., No 873/584, 16, 15. III. 1894).

¹¹⁷⁾ Ibidem.

¹¹⁸⁾ DAR. T. K., No 3840/382, 16. XI. 1891.

година, исто така упатено до риечката Трговска комора, тој свој однос кон проширување на риечно-турските врски Ефенди го одбележил со зборовите: „Les relations commerciales de Fiume avec la Turquie prenant tous les jours une extension grande...“¹¹⁹⁾

Покрај тоа што ги предавал на риечката Трговска комора своите печатени извештаи, Н. Ефенди приложувал во своите писма до Комората и некои материјали од трговската размена на Турција.¹²⁰⁾

Во својата дејност Ефенди се заложувал и во полза на некои отомански поданици што работеле во Риека. Во едно писмо до риечката Трговска комора од 30 април 1900 година, обрнал внимание дека Ignazio Levi, кој бил отомански поданик, имал во Риека фабрика за сапун. За дејноста на овој отомански фабрикант во Риека ја дал својата согласност со специјално праде и турскиот Султан.¹²¹⁾

Посебна активност турските дипломатски претставници во Риека развиле околу системот на вносот и извозот, притоа и важноста на заверката на односните документи. Во едно писмо од 1882 година, Поморската област во Риека ја известила месната капетанија за takeите што ги земал турскиот вице-конзулат при визирањето на документите.¹²²⁾ Во истава смисла, а особено за визирањето на пасапортите се наблегнуло и од Губерниумот во писмото до Трговската комора од 22. II. 1889 г.¹²³⁾ Исто така во врска со размените стокови писма и важноста на жигот, говорел и Ефенди во едно писмо до риечката Трговска комора од 17. XI. 1894 г.¹²⁴⁾ А специјално за стоките што се внесувале во Турција, Ефенди се задржал во едно писмо од 12 декември 1894 г. Во ова писмо тој изнесол дека сите што внесувале стока во Турција биле должни да имаат сведоштво издадено од отоманскиот конзулат установен во извозното пристаниште. На ова Ефенди особено инсистирал пред Комората и тоа за запознавање членовите на Комората со тие мерки на турската власт.¹²⁵⁾

Турските дипломатски претставници во Риека се интересирале и за пловидбата. Покрај разните мерки што се преземале, турскиот вице-конзулат во 1888 година инсистирал до риечката Капетанија да го известуваат за пристигнување на кораби од Турција.¹²⁶⁾

Дејноста на турските дипломатски претставници во Риека, особено на Н. Ефенди, значеле голем придонес за развитокот на риечно-турски врски. Нивните напори овозможиле заемните трговски врски да оживнат и изразито да се прошират.

¹¹⁹⁾ DAR. T. K., No 5030, 13. XII. 1894.

¹²⁰⁾ Napr. La fabrication des tapis a Césarée; Le cafe de figues. Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople 14. IV. 1900 (DAR. T. K., No 1859, 22. V. 1900).

¹²¹⁾ DAR. T. K., No 1596, 30. IV. 1900.

¹²²⁾ DAR. Kapeth., 1537/3112, 12. X. 1882.

¹²³⁾ DAR. T. K., No 534/210, 15. II. 1889.

¹²⁴⁾ DAR. T. K., No 4610, 18. XI. 1894.

¹²⁵⁾ DAR. T. K., No 5030, 13. XII. 1894.

¹²⁶⁾ DAR. Kapeth. No 1038, 24. V. 1888.

3. Загачиџе и улогата на трговскиите комори

Трговските комори, кои се основни регулатори на трговската дејност, имале посебна важност во проширување на риечко-турските трговски врски. Нивниот удел бил особено значаен за поправилното одвивање на трговската размена помеѓу Риека и Турција. Преку нив се регулирале сите основни прашања што биле поврзани со заштитата на обостраните интереси во трговијата. Во таа нивна активност го следиме проширувањето на риечко-турските трговски врски. Во оваа активност се заангажирале австро-унгарските комори во Турција, турските трговски комори и риечката трговска комора. Во зависност од дејноста што ја пројавувале, различен бил и нивниот однос по прашањето за развитокот на риечко-турските трговски врски. Но, секако дека нивната дејност претставувала позитивен чекор за доизјаснување на ред прашања во меѓусебните риечко-турски трговски врски.

а. Австро-унгарските трговски комори во Турција

За проширување на австро-унгарските турски трговски врски, а во врска со тоа и на риечко-турските, особена улога одиграле австро-унгарските трговски комори во Монархијата и во сама Турција. Особена активност во овој правец развиле трговските комори во Виена, Будимпешта и Риека. Уште пред да се формираат австро-унгарските трговски комори во Турција, некои комори во Монархијата инсистирале на тенденцијата за пласманот на стоки по турските пазари. Уште во 1859 година виенската Трговска комора се сметала за „емпориум во турската трговија” и проектирала да формира едно извозно друштво (Export-Gesellschaft) во Виена, за пласман на стоки на цариградските пазари.¹²⁷⁾

Главни и несомнени заштитници на австро-унгарското капиталистичко стопанство, нарочно на неговите трговски интереси, во врска со тоа и на риечките, биле австро-унгарските трговски комори во Турција. Од нив најзабележителна работа развиле коморите во Цариград и Солун. Потребно е да се набележи дека тие биле во постојани контакти и со риечката трговска комора.

Австро-унгарската трговска и индустриска комора во Цариград или како е во службените списи наречена: „Oesterreichisch-Ungarische Handels-und Gewerbe-Kammer in Constantinople”, или „Camera di Commercio ed Industria Austro-Ungarica di Constantinopoli”, била формирана во 1870 година, а по решение на австро-унгарската влада се конституирала на 1 јануари 1871 г.¹²⁸⁾ Таа ги застапувала интересите на австро-унгарската трговија и индустрија во Турција. Комората работела за фаворизирање на австро-унгарската трговија со цел да се парира дејноста на останатите странски трговци или трговски ко-

¹²⁷⁾ Programm für die Gesellschaftsreise, 29; Zweite Gesellschaft—Reise, 27.

¹²⁸⁾ За ова види: DAR. Т. К., №151, 17. III. 1871; DAR. Р. О., №1076, 27. III. 1871; Исто: Rathgen K., Handellskammern, Wörterbuch der Volkswirtschaft. I Jena 1911, 125

мори. Во својата работа комората наоѓала поддршка кај австро-унгарските дипломатски претставници во Турција. Како членови на Комората се привлекувале не само австриски и унгарски трговци, што живееле и работеле во Турција, туку и домашни трговци. Комората имала за задача да го следи сиот стопански живот во Турција и уделот во него на Австро-Унгарија. Комората имала и свој Статут, од кој се добива поправилна слика за нејзината улога и задачи во заштитата на австро-унгарските капиталистички интереси и за развојот на меѓусебните трговски врски.¹²⁹⁾ Комората издавала и свои публикации¹³⁰⁾, а имала уште од своето оснивање и чести допири со Риека.¹³¹⁾

За проширување на риечко-турските трговски врски активност пројавила и австро-унгарската комора во Солун, За нејзината дејност не постојат доста опстојни податоци. Нејзиното постоење го узнавме од едно писмо на унгарското министерство за трговија од 16 август 1889 година, за кое се известува риечката трговска комора, дека солунскиот австро унгарски генерален конзул со писмо од 17 мај 1889 година, известил дека во Солун била формирана австро-унгарска трговска комора. Главната задача на Комората се состоела во нејзината склоност да дава објаснувања на заинтересираните австро-унгарски трговски и индустриски фактори за развитокот на солунската трговија. Нејзината задача се состоела и во тоа што содејствувала за развитокот на меѓусебните трговски врски. Во споменатото писмо унгарското министерство за трговија инсистирало кај риечката Трговска комора, да ги запознае заинтересираните кругови во Риека со оснивањето на австро-унгарската комора во Солун, а од друга страна да се даде и поткрепа на последната.¹³²⁾ Кон писмото во посебен прилог бил даден список на членовите на Комората во Солун. Во прилогот фигурираат 33 членови, помеѓу кои биле и познатите солунски трговци и фабриканти: Алатини, Асео и други.¹³³⁾ Доколку австро-унгарската Трговска комора во Солун покажувала забележителна дејност, сведочи во една статија и споменатиот понапред Ф. Куџиниќ.¹³⁴⁾

б. Турските трговски комори

За проширување на риечко-турските трговски врски влијаеле и турските трговски комори. Од значење била дејноста на турските трговски комори во Цариград и Солун.

¹²⁹⁾ DAR. T. K., № 5918, 31. XII. 1897.

¹³⁰⁾ Напр. Berichte über den Handel und Verkehr Constantinopels im Jahre 1881. Herausgegeben von der österreichisch-ungarischen Handels-und Gewerbe-Kammer in Constantinopel; и други.

¹³¹⁾ Уште во 1871 г. Комората барала од риечката Поморска област да и се испратат податоци за годишната пловидба на Риека. (DAR. P. O., P 1683, 1871).

¹³²⁾ DAR. T. K., № 2367/31.577, 29. VIII. 1889.

¹³³⁾ Ibidem.

¹³⁴⁾ Fluminensis, Lettere dalla Turchia. Salonicco, 10. febbraio. (La Bilancia № 35, 13. II. 1892).

Трговската комора во Цариград била формирана во 1876 година по решение на „Советот за трговија и земјоделие“ (Conseil du Commerce et d'Agriculture) и со султанско ираде. Во ирадето било утврдено дека можело да се формираат трговски комори и во останатите делови на Империјата. Комората во Цариград можела да има 24 члена, во влиетите 12, во санџаците 8, во казите 4. Членовите на комората биле угледни трговци. Задачите на коморите се состоеле во регулирање на трговската дејност, како внатрешна така и надворешна.¹³⁵⁾ Особена активност пројавила солунската трговска комора, која броела 600 души.¹³⁶⁾

Турските трговски комори одиграле улога во проширување на риечко-турските трговски врски со тоа што пројавувале интерес за зацврстување на тие врски. Нивниот интерес бил изразит и по прашањето за запознавање на турските трговски фактори со стопанските прилики на Риека и на нејзините врски со Турција. Органот на цариградската Трговска комора „Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople“, ги објавил, како што беше понапред изнесено, извештаите на Н. Ефенди, кои знатно придонеле да се осветли важноста на риечко-турските трговски врски.

в. Риечката трговска комора

Риечката трговска и индустриска комора одиграла несомнена улога во проширување на риечко-турските трговски врски. Таа пројавувала постојан интерес тие врски да се зацврстуваат и постојано да се прошируваат. Директно заинтересирана за поволен развој на риечко-турските трговски врски, во својата активност таа пројавила бројни настојувања во правец за што поизразита обострана трговска размена.

Трговската и индустриска комора во Риека била основана во 1852 година,¹³⁷⁾ а својот статут го донела во 1863 година.¹³⁸⁾ Нејзината задача се состоела во заштита на риечкото капиталистичко стопанство, а посебно на риечките трговски интереси и во поволниот развој на риечката трговија и индустрија. Од друга страна нејзината задача се состоела и во активноста за што поголемо раширување на трговските врски со странство.¹³⁹⁾ Нејзината активност била усмерена и во правец за раширување на трговските врски со Турција. Покрај тоа што се пројавувал интерес за ускладување на трговско-политичките мерки во меѓусебните односи, риечката Комора инсистирала и на конкретните мерки во врска со проширување на врските и на трговската размена со Турција.

Риечката Трговска комора пројавувала интерес по однос на сите оние елементи што биле составен дел на трговските врски. Нејзиниот интерес се проширувал првенствено на сите оние трговски фактори и

¹³⁵⁾ Appendice de la Législation V, 270—271.

¹³⁶⁾ Иширков А., Град Солун Софија 1911, 98—99.

¹³⁷⁾ Mitrović—Barbalić, Riječka luka, 40.

¹³⁸⁾ Statuto della Camera di Commercio e d'Industria in Fiume. Fiume 1864, 1—3.

¹³⁹⁾ Statuto, 4—7.

институции и од кои зависела меѓусебната стокова размена. Од друга страна преку неа се одвивала целокупната трговска кореспонденција. Обично, главни кореспонденти биле австро-унгарските конзули во Турција и Трговската комора во Риека. До неа се обрнувале и разни турски и риечки фирми. Главната поента на таа кореспонденција се движела во кругот на настојувањата за проширување на меѓусебните трговски врски.

Така, за да се запознае со трговските фирми во Смирна, кои се занимале со трговијата на јужно овошје, специјално на суво грозје и друго суво овошје, риечката Трговска комора се обрнала до тамошниот австро-унгарски конзулат на 21. II. 1881 г. и барала преглед на тие фирми. Во својот одговор од 21. III. 1881 г., конзулатот тој преглед на споменатите фирми го класифицира на две групи. Во првата биле фирмите од специјализиран карактер (на број 3), а во втората, фирми што биле делумно зафатени со споменатата трговија (на број 4). Потем во писмото е укажано на разни детали во оваа трговија и се инсистирало на конкретни предлози и барања во врска со трговијата на смирненскиот пазар.¹⁴⁰⁾

Освен тоа неколку риечки фирми се обрнувале до Комората да ги препрати нивните преелози за можностите од пласман на стоки во Турција или за покупки од турските пазари. Австро-унгарскиот конзулат во Солун во едно писмо до Комората од 11. V. 1886 година, сдопштувал некои детали во врска со барањето на риечката фирма М. Фурст, (M. Fürst), за покупки во Солун.¹⁴¹⁾

Се поставувала можноста пред риечката комора и во врска со тенденцијата за загосподарување на турските пазари. Во едно писмо од 27 август 1891 година, унгарската Дирекција на железниците укажала на Комората дека на пазарот во Драч се продавале житарици од романско потекло, кое не било во склад со водената трговска размена, бидејќи тој пазар по своите услови бил чисто австро-унгарска сфера и како таков било потребно најрационално да се исползува.¹⁴²⁾ Во врска со конкуренцијата било сврзано и прашањето за одбивањето на Лојд да транспортира дрва од Риека за Цариград. Затоа поморската област во Риека укажала во еден распис од 9. III. 1892 година до Комората, за потребата од брзото решавање на тие аномалии.¹⁴³⁾

Интерес за проширување на риечко-турските трговски врски се пројавувал и од некои турски трговски фирми и трговски претставништва во сама Турција. Во едно писмо од 11. II. 1897 г., Г. Абдини, внос-извоз и комисион од Алепо (Сирија) се обрнал до риечката Трговска комора и го изнел предметот на својата дејност. Тој се занимавал со репрезентирање на странски фабрики во своето место и молел да го поврзат со риечката фабрика за хартија, хемиски производи, восок, кинкалерија и друго. За потврда се потпишале неколку конзули во Алепо и разни

¹⁴⁰⁾ DAR. T. K., № 488, 9. IV. 1881.

¹⁴¹⁾ DAR. T. K. № 963/533, 28. V. 1886.

¹⁴²⁾ DAR. T. K. № 2879/86.930, 3. IX. 1891.

¹⁴³⁾ DAR. T. K., № 892/926, 9. III. 1892.

фирми што ги заступувал Абдини.¹⁴⁴⁾ На неговата молба Комората одговорила потврдно, така што во писмо од 25. III. 1897 г., тој благодарел за испратените адреси на риечките фабрики.¹⁴⁵⁾ До Комората се обрнале и други турски посреднички фирми. Во едно писмо од 1. I. 1898 г. Канцеларијата на Алфред Бомзел од Цариград, укажала на Комората дека се занимавала со посредничка работа и тоа на патенти, фабрични марки, трговија и др.¹⁴⁶⁾

Инсистирањето на турските претставништва за поврзување со риечки трговски фирми и фабрики продолжиле и натаму. Фирмата А. Ротштаин (A. Rothstein) од Алепо, во едно писмо од 11. III. 1898 г., ги подвлекувала развиените меѓусебни врски и insistирала да им се испратат рефлектанти од Риека заинтересирани за произведуваниот во Алепо албумин.¹⁴⁷⁾ Во истава смисла се однесува и писмото на С. Аскарели (S. Ascarelli), претставник и комисионер од Солун, од 22. IV. 1900 година, упатено до Комората. Тој молел да му се испратат имињата на трговците што се занимавале со вносот на коски, партали астро железо. Тоа писмо било проследено од Комората до риечките фирми што се занимале со споменатите производи.¹⁴⁸⁾

На Комората ѝ се препорачувале и турски комисионери, кои се занимавале со извоз. Во едно писмо од 21. VI. 1900 г. X. Муртезе и Сие од Солун се препорачувал за агент на коски и панци од животни, за кои пазарот во Риека бил заинтересиран¹⁴⁹⁾. Во истава смисла се препорачувал во едно писмо од 31. VIII. 1900 г., и Али Риза од Смирна. Тој бил извозник на суво грозје, смокви и на смиренски килими¹⁵⁰⁾.

Во овие општи настојувања за проширување на риечко-турските трговски врски, се преземале чекори и од трговско-политички карактер. Така, унгарското министерство за трговија во една телеграма од 18. I. 1889 година, до Комората, барало да се испрати во Будимпешта едно стручно лице за да се разгледаат поопстојно риечко-турските врски, бидејќи тоа прашање се покренало и било актуелно¹⁵¹⁾. Во врска со ова било поврзано и едно патување со трговска трансакција што било преземено од Турција за Риека. Риечкиот Губерниум во едно писмо од 16. I. 1892 г., ѝ соопштило на Комората, дека австроунгарската амбасада во Цариград соопштила со писмо од 6 јануари истата година, дека државниот советник и угледната личност Ферид Беј Влора, патувал за Риека со цел да купи стока. Се препорачило да му се излезе во пресрет и овозможи поволна покупка¹⁵²⁾

Тенденцијата за раширување на риечко-турските трговски врски наоѓала на свој најеклатантен израз во конкретната меѓусебна трговска

¹⁴⁴⁾ DAR. T. K. № 1011, 25. II. 1897.

¹⁴⁵⁾ DAR. T. K., № 1715, 7. IV. 1897.

¹⁴⁶⁾ DAR. T. K., № 424, 24. I. 1898.

¹⁴⁷⁾ DAR. T. K., № 1294, 1898.

¹⁴⁸⁾ DAR. T. K., № 1495, 25. IV. 1900.

¹⁴⁹⁾ DAR. T. K. № 2233, 26. VI. 1900.

¹⁵⁰⁾ DAR. T. K., № 3144/1900.

¹⁵¹⁾ DAR. T. K., № 137, 18. I. 1889.

¹⁵²⁾ DAR. T. K., № 219/38, 18. I. 1892.

размена. Овие проширени трговски врски стимулативно делувале во правецот за што поиразит растеж на меѓусебната вносна и извозна трговија. Овој замен однос го набљудуваме во званичните извештаи на риечката Трговска комора. Тие „Извештаи“ од 1853 година натаму се непреценилив документиран материјал по ова прашање.¹⁵³⁾

4. Работата на трговските изложби и музеи

За проширување на риечко-турските трговски врски од значење била и работата на трговските изложби и музеи. Преку нив се овозможувало да се пропагираат позарите на стоки што служеле за меѓусебна размена и да се фаворизира трговијата со одредени производи или група од нив. Интересно е да се проследи каква била работата на турските трговски изложби, потем на австроунгарските трговски музеи и нивните филијали во Турција и на турскиот трговски музеј во Цариград и на неговата филијала за цела Австро-Унгарија со седиште во Риџа.

а. Турските трговски изложби

За турските трговски изложби постоел интерес и во Риџа. Такви некои позабележителни изложби биле организирани по 60-те години од XIX век. Така во Цариград од февруари 1863 година во продолжение на три месеци, се одржувала земјоделска и индустриска изложба. На оваа изложба биле изложувани турски земјоделски производи и странски машини и инструменти што се употребувале во земјоделието и индустријата. Турската влада инсистирала и за учество на австриски фирми на оваа изложба. Австриската влада поводно ја изразила својата согласност и наблегнала до трговските и индустриските комори на потребата да го употребат своето влијание за учество на австриските фабриката на оваа изложба¹⁵⁴⁾.

Предлог за фаворизирање на размената со принцип на изложување на стока направил австрискиот генерален конзул во Солун August Lenk von Vollsberg, во еден извештај од 1866 година, упатен до тогашниот австриски министер за трговија Vullerstorff — Urbair. Во тој извештај тој укажувал на потребата да се установа во Солун еден угледен базар за стоки. На тој базар би биле изложувани австриски стоки и тоа првенствено: хартија, српови, мебели, виенска галантерија, железни каси и ваги и друго. Обидот за отворање на еден таков базар имал позитивна страна, особено за пласманот на австриските стоки во Европската Турција. Конзулот Ленк, во истиот извештај, инсистирал австриските стоки да се изложат и на градскиот панаѓур во Сер како самиот што вели, каде се одржувал „die bekannte Jahresmesse“, кој бил во сушност една „изложба

¹⁵³⁾ Cf. Rapporto e Relazione од 1853—1900 г.

¹⁵⁴⁾ За ова види Programm für die Gesellschaftreise, 37—48; Esposizione agricola ed industriale a Costantinopoli. Osser. Triestino 32, 10. II. 1863.

на мало" („Ausstellung im Kleinen"). Тој понатаму подвлекувал дека насекаде имало австриски трговци и тие таму имале успех.¹⁵⁵⁾

На одржуваните изложби во Турција, панаѓури и слично, земале учество и трговци од Австро-Унгарија, односно и од Риека. Преку нивното одржување се придонесувало за деталното запознавање со артиклите што служеле за меѓусебна размена.

б. Австро-унгарските трговски музеи и нивните филијали во Турција и во Риека.

Австро-унгарските трговски музеи индиректно со својата работа содејствувале за проширување на трговските врски со Турција. Тие ги изложувале сите оние примероци на артиклите за кои имало интерес на турските пазари и сите оние примероци на артиклите на Австро-унгарија што биле неопходно потребни за извоз на Исток. Особена активност пројавил во таа смисла основаниот, веројатно во 1875 година, Ориентален музеј во Виена (Orientalische Museum in Wien), кој со издавањето на пригодни публикации го обрнал вниманието на риечките и на турските трговски фактори¹⁵⁶⁾.

Од непомало значење била работата и на трговскиот музеј во Будимпешта (A Magyar Kereskedelmi Muzeum). Музејот бил отворен во 1887 година. Тој имал извесна информациона служба скоро во сите земји. Така тој имал и свои претставништва во Турција и тоа претставништво во Цариград, Солун, Алепо, Бејрут, Смирна, Скадар, Битола и Скопје¹⁵⁷⁾.

Овој музеј имал големо значење и за Риека, бидејќи преку него и неговите претставништва во Турција биле ускладувани извесни детали од меѓусебната стокова размена. Риека била под внимание во зависност од специфичностите на нејзините трговски и индустриски потенцијали, од интерес за развитокот на меѓусебните трговски врски со Турција. Уште повеќе прашањето станува поинтересно, кога ќе се земе предвид дека будимпештанскиот трговски музеј отворил во 1890 година филијала во Риека. Работата на оваа филијала повеќе била од специјализиран карактер, во обрнување внимание за риечките и странските трговски и индустриски производи. А во тој правец биле ускладувани и конкретните трговски врски со Турција.¹⁵⁸⁾

¹⁵⁵⁾ Der oesterreichische Musterbazar in Salonik. Mittheilungen der Handels-und Gewerbe-Kammer in Wien, № 23 (јуни 1866), 2—3.

¹⁵⁶⁾ Напр. често споменуваното списание: „Oesterreichische Monat sschrift für den Orient. „Herausgegeben vom Orientalischen Museum in Wien, од 1875 натаму. Потем: „Katalog der commercielen Sammlungen. Verlag Orientalische Museums in Wien 1882; и други.

¹⁵⁷⁾ Igazgatósági jelentés a Magyar kereskedelmi Museum 1898. Budapest 1899 (DAR. T. K., № 1650, 7. IV. 1899); Дорев П., Унгарија Софија 1917.

¹⁵⁸⁾ Budapestester Handelsmuseums in Fiume. (DAR. T. K., №2162/657, 29. VIII. 1890).

в. Турскиот трговски музеј во Цариград и неговата филијала во Риека.

За фаворизирање на турските трговски интереси се заангажирал и турскиот трговски музеј во Цариград. Преку него, а особено и преку неговата филијала во Риека, која била единствено седиште за целата Монархија, се проширувале меѓусебните риечко-турски трговски врски.

Трговскиот интернационален музеј во Цариград бил основан, врз основа на султаново ираде, на 30. XII. 1890 г. Во „Правилата“ на овој музеј¹⁵⁹⁾, кои се состојат од 4 глави и 17 члена, изнесена е работата на овој меѓународен музеј, неговите цели и задачи. Во Музејот биле изложени примероци од домашни и странски производи. Музејот имал павиљони, во кои биле изложувани примероците, потоа специјално званично биро за информации, одлична библиотека со извештаи на сите берзи и трговски комори, потем со разни трговски весници, модели и дезени, инвентари на артиклите и друго.¹⁶⁰⁾ Музејот имал филијали во поважните центри на Турција, како напр. во: Солун, Дедеагач, Одрин и др.¹⁶¹⁾ За отворањето на цариградски трговски музеј има било веднаш соопштено на риечките заинтересирани кругови. Со тоа се ангажирал турскиот вице-конзул во Риека Н. Ефенди. Тој со писмо од 14. XI. 1891 година упатено до риечката Трговска комора, соопштувал за формирањето во Цариград на музејот и го подвлекувал неговото значење. Во ова писмо Ефенди инсистирал, во врска со развитокот на риечко-турските трговски врски, — да се запознаат и заинтересираните фактори на Риека со оснивањето на овој музеј.¹⁶²⁾ Ефенди се обрнал и до пошироката јавност на Риека и ја подвлекувал улогата на Музејот во проширување на риечко-турските трговски врски.¹⁶³⁾ Со тоа своја активност Ефенди создал терен за потребата од откривање филија на цариградскиот музеј со седиште во Риека.

Во врска со раширените трговски врски на Турција со Риека, Високата Порта решила, секако одкако добила согласност од Австро-Унгарија, да отвори филијала на трговскиот меѓународен музеј во Цариград со седиште во Риека, во чиј делокруг спаѓала цела Австро-Унгарија. Споменатото решение на Високата Порта да отвори филијала на цариградскиот трговски меѓународен музеј и во Риека, го соопштил најпрвин до Трговската комора во Риека, Г. Бенвенисти со писмо и образложување на 12. II. 1895 г.¹⁶⁴⁾ Тоа тој го направил во својството на генерален претставник на филијалата на музејот, и тоа како негов застапник

¹⁵⁹⁾ Regolamento del magazzino ottomano di deposito di campioni di mercanzie. (Museo Commerciale). Constantinopoli 1891. passim (DAR. T. K., № 1215, 1895).

¹⁶⁰⁾ Ibidem.,

¹⁶¹⁾ Musée Commercial Ottoman de Constantinople. Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople 8/384 (8. V. 1892); Турски трговски музеј. Сп. Би Др. I/7(1896), 521.

¹⁶²⁾ DAR. T. K., № 384/382, 16. XI. 1891.

¹⁶³⁾ Соопштението било објавено под наслов: Museo commerciale internazionale a Constantinopoli (La Bilancia № 260, 16. XI. 1891, 2).

¹⁶⁴⁾ DAR. T. K., № 1215, 29. III. 1895.

за цела Австро-Унгарија. Во исто време тој бил назначен и за коресподент на Трговската комора во Цариград. Подробни објаснувања во врска со отворањето филијатата на Музејот дал и турскиот вице-конзул во Риека Н. Ефенди. Тој, најпрвин за тоа ја информирал Комората¹⁶⁵⁾, а потем Губерниумот¹⁶⁶⁾.

Работата на риечката филијала на цариградскиот меѓународен трговски музеј била базирана врз постојните правила, само што се конкретизирале специфичностите во врска со риечко-турските трговски врски. Интересно е да се напомене дека и во риечката филијала на музејот се предвидувала изложба на примероци од трговските артикли од секаков род, каде изложувале разни извозни фирми и фабрики. Потем се давале информации за цените на одделни стоки и за условите на плаќањето. А освен тоа филијалата на музејот, односно преку самиот централен музеј, била голем посредник на понудата за порачки од секаков род. Филијалата давала и автентични информации што се однесувале до трговските услови на Исток. Таа со својата работа стимулативно делувала за проширување на риечко-турските трговски врски¹⁶⁷⁾.

Филијалата на цариградскиот меѓународен трговски музеј во Риека работела за точно спроведување во живот на донесените Правила. Особено е важно тоа што риечката филијала знатно придонела за запознавање на риечките стопанственици и трговци со турските артикли што служеле за размена. Оттука произлегува дека на риечките трговци, што биле заинтересирани за проширување на трговските врски со Риека, им било овозможено на лице место во Риека да се запознаат со оние примероци на артиклите од нивната бранша. А од друга страна, да се запознаат и со потребите на турските пазари за риечки производи, особено за индустриски. Сето тоа, во помала или во поголема мерка, усл овило риечко-турските трговски врски да одбележат позитивна компонента во својот развоток. Уште повеќе одбирањето на Риека за седиште на филијалата на цариградскиот меѓународен трговски музеј, не било така случајно, туку било условено од тоа што Риека во она време заземала важно место на Јадранот и на Медитеранот.

Филијата на цариградскиот меѓународен трговски музеј во Риека, работела во продолжение на полни три години. Од неизјаснети причини а по решение на Трговската комора во Цариград, филијалата прекартила со работа во мај 1898 година. За таа постапка, риечката Трговска комора била обавестена од претседателот на цариградската трговска комора, Ферид, со писмо од 27. V. 1898 година. Во истово писмо се забележува дека за понатака Г. Бенвенисти останувал само коресподент на цариградската Трговска комора¹⁶⁸⁾. За ова решение на цариградската Трговска комора турскиот конзул во Риека Н. Ефенди го обавестил и Губерниумот. Изложувањето е скоро слично како на споменатиот Ферид, со тоа што

¹⁶⁵⁾ DAR. T. K., № 1481, 11. IV. 1895; Idem, № 2174, 31. V. 1895.

¹⁶⁶⁾ DAR. Gubern., № 525/1895; Idem, № 714, 22. V. 1895.

¹⁶⁷⁾ DAR. T. K., № 1215, 29. III. 1895.

¹⁶⁸⁾ DAR. T. K., № 2282, 4. VI. 1898.

Ефенди изнесувал податок дека Г. Бенвенисти носел титла кореспондент на Трговската комора во Цариград¹⁶⁹).

Празнотијата што настанала со затворањето филијалата на цариградскиот меѓународен трговски музеј во Риека, ја видел Н. Ефенди. Затоа да не стопираат риечко-турските трговски врски тој со едно писмо од 2. VI. 1898 година, ја обавестил риечката Трговска комора дека сите информации што се однесувале до турската трговија ќе биле давани во иднина од турскиот конзулат во Риека¹⁷⁰). Со тоа улогата на конзулатот добивала уште една изразита функција во зачестените настојувања за проширување на риечко-турските трговски врски.

Сето споменато укажувало дека и трговските изложби и музеи доста придонеле за завршувањето на трговските врски помеѓу Риека и Турција во втората половина на XIX век.

II СИСТЕМОТ ВО ТРГОВСКАТА ОРГАНИЗАЦИЈА НА РИЕКА И ТУРЦИЈА

Риечко-турските трговски врски во втората половина на XIX век се координирале и од низ услови поврзани со системот на трговската организација. Со овој систем се овозможувала трговската размена во целина и во детали. Главните елементи што го составувале риечко-турскиот систем на трговската организација се состоеле предимно во законските одредби, во активноста и умешноста на вносно-извозните фирми, комисионите и шпедициите, во конкретните начини на трговските зделски.

1. Трговската организација на Риека

Трговската организација на Риека опфаќала низа мерки, кои придонесувале за правилниот развото на нејзината внатрешна и надворешна трговија. Наоѓајќи се во состав на Австрија (Австро-Унгарија), Риека во ред прашања, особено во законските одредби за трговската организација, зависела и се раководела од нив. По Нагодбата, таа се повеќе зависела директно од Унгарија, од нејзините одредби за трговската организација. И по ова прашање била поврзана тенденцијата на унгарските капиталистички кругови за напoлно загосподарување со Риека, за потиснување на домашниот хрватски трговски елементи.

Во настојувањата за продилабочување системот на трговската организација на Риека со странство спаѓала и тенденцијата за ускладување на конкретната трговска размена и со Турција. Сето тоа било во склад и зависело од риечко-турските трговски врски.

¹⁶⁹) DAR. Gubern. № 105, 20. VI. 1898.

¹⁷⁰) DAR. T. K., № 2283, 4. VI. 1898.

а. Законски одреби на Австро-Унгарија во врска со трговската организација на Риека .

Веднаш по заклучувањето на Нагодбата се правеле обиди да се уредат и економските односи. Со законот од 26 декември 1867 година австриската влада заклучила со унгарската влада царински и трговски сојуз, според кој обете држави чинеле царинска и трговска област, со заедничка царинска граница. С е сметало дека во неа подеднакво вределе и задолжително биле заеднички царинските закони и сите економски договори заклучени со странските држави. Освен тоа била донесена спогодба ревизијата да се врши секоја досетта година со заеднички договори¹⁷¹⁾.

Во периодот кога капитализмот преминувал во својот последен стадиум-империјализмот, во Австро-Унгарија се повеќе се чувствуваало движењето во прилог на заштитните царини. Уште во 1874—1875 година се барало во Парламентот да се откажат постојните трговски договори и да се воведат општа австро-унгарска царинска тарифа. Оваа општа тарифа била завршена на 27 јуни 1878 година, а влегла во сила на 1 јануари 1879 година. Царините биле покачени на 15%¹⁷²⁾. Меѓутоа, оваа тарифа во доволна мерка не ја земала во заштита домашната индустрија и се покажала со тек на време неприемлива. Затоа понатака и се воделе преговори за ревизија на оваа тарифа. Така што на 25. I. 1882 година била објавена автономна царинска тарифа, која натаму се применувала¹⁷³⁾. Прашањето за обновување на царинските тарифи се поставувало и натаму, повеќе со цел да се задоволат барањата на австро-унгарскиот капитал¹⁷⁴⁾.

Закони што ги регулирале односите во системот на трговската организација донела и Унгарија, кои важеле и за Риека. Во прв ред тука е потребно да се спомене унгарскиот трговски закон, кој бил донесен во Будимпешта на 1 декември 1875 година.¹⁷⁵⁾ Во него биле изнесени сите одредби што се однесувале до трговијата и пловидбата, во општи поставки и во детали. Особено биле подвлечени поставките во поглед на начините за заклучување на трговските зделки. Одредбите во поглед на конкретната трговска размена биле подвлечени и со специјален закон, што бил донесен во 1876 година.¹⁷⁶⁾ Во него се потенцирале најважните поставки на размената, карактеристики при зделката за секоја одделна стока, начините при заклучување на секоја спогодба и слично. Биле

¹⁷¹⁾ Грунцел, Меѓународна трговинска политика, 242.

¹⁷²⁾ Ibid., 244—245.

¹⁷³⁾ Ibid., 245—246

¹⁷⁴⁾ O *novoj carinskoj tarifi i obnovi trgovačkih ugovora*. *Novi list* № 231, 232, 11, 12. X. 1900, 1—2.

¹⁷⁵⁾ Истиот бил објавен и во Риека, под наслов: *Codice di Commercio Ungarico* (Art. Legge XXXVII, 1875). Fiume 1876.

¹⁷⁶⁾ *Legge di Cambio per i paesi della corona Ungarica*. (Art. Legge XXVII, 1876). Fiume 1877.

донесени и одредби што се однесувале до детализиранiot преглед на одделните мерки во системот на трговската организација¹⁷⁷).

Систем на одредби и правила, за трговската организација, бил донесен и во Риека. Според законскиот член VI параграф 3 од 1868 година, риечката Трговска комора ја издала публикацијата „Usi di piazza in Fiume“, чии поставки биле подоцна проширени¹⁷⁸). Оваа публикација содржела низа мерки и правила во поглед на конкретните поставки во трговската размена, за договорувачите, примопредавањето, плаќањето, пловидбени прашања и специјални одредби за покупка и продажба.

Интерпретацијата на споменатите законски одредби од кои зависел системот на трговската организација, ни помогнува да утврдиме во ваков однос била поставена по ова прашање, риечко-турската трговска размена.

б. Вносно-извозни фирми, комисиони и шпедиции во Риека и нивните врски со Турција.

Сета вносна и извозна трговија во Риека се изведувала од вносно-извозни фирми, комисиони и шпедиции. Вносно-извозните фирми се занимавале со порачка и испорака на стока. Преку нив се одвивала сета стокковна размена. Преку комисионите се извршувала поупката и продажбата по налог на комитентите, а со одредена провизија. А преку шпедициите се вршела опремата на порачаната стока.

Во Риека постоеле бројни комисиони и шпедиции, кои имале врски и со Турција. Некои од нив се занимавале само со комисион, а други со шпедиција, додека имало и такви кои се занимавале со обете дејности. Попознати комисиони и шпедиции биле: А. Ф. Готарди (A. F. Gotthardi) Шенкер и Ко (Schenker i Co), С. и Е. Хофман, Ј. Б. М. Гаирард, Тх. Шаделук (Th. Schadelock, X. Гафинет, А. Бергер и многу други. Својата активност со Турција особено ја развиле: Шенкер и Ко и С. и Е. Хофман. Тие имале таму бројни агенции. Интернационалниот транспорт Шенкер и Ко имал агенција во Цариград и Солун¹⁷⁹). Шпедицијата С. и Е. Хофман се титулирала и како „Биро за Ориентот“, со агенции во Цариград и во други центри на Турција¹⁸⁰).

Во својата работа овие комисиони и шпедиции особено се ангажирале околу експедитивноста при стоквата размена со Турција. Тие често им соопштувале за својата работа и на вносно-извозните фирми во Риека и во Турција. Забележени се случаи на изврстен негативен однос кон некои комисиони и шпедиции од страна на Лојд по однос на стоквата

¹⁷⁷) Напр. Legge sui concorsi. (Art. Legge XVII, 1881), Budapest 1881 и други.

¹⁷⁸) Usi di piazza in Fiume. Fiume, Camera di commercio e d'industria in Fiume, 1907, 1—2.

¹⁷⁹) Во фондovите на риечката Трговска комора, нарочно од 1891 г., се среќаваат чести реклами на оваа шпедиција со одбележување на агенциите што ги имала во Турција.

¹⁸⁰) И за оваа шпедиција во фондovите на риечката Трговска комора се среќаваат бројни реклами и тоа од 1890 г., натаму. Тие биле објавувани и во цариградскиот весник „The Oriental Advertiser“ (напр. № 1452, 2. I. 1896, 2).

размена со Турција. Ургирања за регулирање на тие прашања биле многу често поднесувани до риечката Трговска комора. Така комисионот и шпедицијата А. Ф. Готарди во едно писмо од 16 декември 1878 година, ѝ обрнал внимание на риечката Трговска комора, дека Лојд не му утоварувал стока за Турција. Се бара понатака во писмото Комората да се запознае со неправилностите што станувале во сличните случаи и да ги уреди работите во позитивна смисла и во полза на риечката трговија¹⁸¹).

Некои комисиони и шпедиции ја подвлекувале можноста да форсираат што поголема експедитивност при трговската размена со Турција. Тие се ангажирале во раширување на својата дејност во Турција, а исто така и во овозможување на трговскиот сообраќај преку железниците. С. и Е. Хофман во едно писмо до риечката Трговска комора, укажувал дека унгарското министерство за трговија му дозволило од 1 октомври 1891 година да работи во сообраќајот помеѓу Цариград и Солун и за организирање на една редовна служба за пакети (преку) *via* Земун¹⁸²).

Воопшто земено, улогата на комисионите и шпедициите била особено значајна за што поекспедитивниот трговски сообраќај помеѓу Риека и Турција. Овој сообраќај зависел од низа услови, кои особено придонесувале за раширување на риечко-турската трговска размена.

в. Начините во трговскиот сообраќај на Риека со Турција

Во развитокот на риечко-турскиот трговски сообраќај разликуваме два основни начина. поморски и сувоземен пат. Поголемиот сообраќај се одвивал по поморски пат, а незнатен по суво, особено по железниците и тоа во последните децении на XIX век.

Во поморскиот транспорт вносно-извозните фирми стоката наменета за извоз ја предавале на шпедициите кои исклучиво се занимале со транспорт и посредување. Тие започнале да се занимаваат и со осигурување на стоките што биле наменети за транспорт¹⁸³). Целокупниот овој систем се одвивал по утврдени норми, за што стануваше збор порано. Најдобра интерпретација на тие законски одредби, што биле важни и за Риека, а некои од нив биле и во неа издадени, дал F. Nagy¹⁸⁴), а неговите поставки ги разработил J. Mogan¹⁸⁵). Овдека се дадени повеќе општи ставки за начините на поморскиот транспорт, базирани врз „Code de commerce“ (Code Napoléon). Обично тие важеле и за поморскиот транспорт на Риека со Турција.

За пренос на стока по море товарена на целиот кораб или на еден негов дел, се заклучувал договор помеѓу отпремувачот и возарот (корабосопственикот). Од важност бил и капетанот кој погодбата ја извршувал и приемачот, кој ја превземал стоката. Отпремувачот бил должен да

¹⁸¹) DAR. T. K., № 1117, 17. XII. 1878.

¹⁸²) DAR. T. K., № 3587, 27. X. 1891.

¹⁸³) За ова прашање види: Fuchs R., Pomorska špedicija. Zagreb 1954, 7—8; Cerić V., — Prezelj D. Medjunarodni transport robe mrcem i željeznicem. Zagreb 1955, 8—9.

¹⁸⁴) Nagy F., Törvényjavaslat a tengeri magánjogról. Budapest 1909.

¹⁸⁵) Mogan, J., Pomorski vozarski ugovor. Rijeka 1915.

даде стока за превоз, а возарот се обврзувал дека ќе ја пренесе на одреденото место. Возарот се грижел за стоката по целиот нејзин пат¹⁸⁶). Интересни биле и ставките во поглед на превозот на стоката и за нејзиното истоварање. Во ова специјални задолжувања имал капетанот на коработ. Штом тој го примил товарот и откако пред тоа добил овластување од пристанишните власти, коработ тргнувал за означеното место. Стоката се истоварале на одреденото место и се предавала на означениот адресант¹⁸⁷).

За секоја стока што ја преземал капетанот на коработ тој бил одговорен за неа и при тоа издавал потврда, што се викала теретница. Секој што имал да товари стока бил должен во одреденото време да ја донесе на коработ. Товарењето и истоварањето на стоката на коработ ја вршел возарот¹⁸⁸). Притоа се предвидувале разни услови и мерки при товарењето и истоварот. Тука доаѓале под внимание и разни детали во врска со санитарната и полициската контрола на товарот, плаќањето на разни такси и друго¹⁸⁹). Овие норми за поморскиот транспорт на Риека важеле и за трговскиот сообраќај со Турција. Освен тоа, тие односи биле регулирани со заеднички договори за што стануваше збор порано.

Од значење за трговскиот сообраќај на Риека со Турција преку железниците, била „Convention à quatre“ од 1883 година. За водење на прометот бил заклучен посебен договор, како и за други прашања поврзани со овој сообраќај¹⁹⁰).

Трговскиот сообраќај на Риека со Турција преку железниците се одвивал врз база на одреден систем. Превозот на стоката се вршел дури тогаш кога биле исполнети условите во поглед на товарните листи, тарифните ставки, пресметнување на подвозот, ошаринувањето и друго. Обично за Турција се превезувала преку железниците индустриска стока во многу помал обем, отколку преку поморски транспорт¹⁹¹).

д. Тарифи на некои стоки од Риека извезувани за Турција

Во поморскиот сообраќај на Риека со Турција постоел систем на тарифи кои биле потврдени со договори за секоја одделна стока. Интересно е дека и секоја пловидбена компанија издавала тарифа за превоз, која во суштина била во повеќе случаи еднообразна. Опстојни тарифи издал австро-унгарскиот Лојд. Тарифите се издавале за извозни и за некои вносни стоки. Секогаш се означувал правецот на утоварувањето и истоварувањето на стоката со определување на односната такса. Обично правецот на утоварување бил Трст или Риека, а на истоварување разни турски пристаништа. Различните извозни стоки биле изнесени по групи

¹⁸⁶) Mogan. o. c., 11—31.

¹⁸⁷) Mogan. o. c., 33—39.

¹⁸⁸) Mogan, o. c., 41—50; 65—80; 83—94.

¹⁸⁹) Mogan, o. c., 106—107.

¹⁹⁰) Gorničić—Brdovački, Razvitak željeznica, 63—64.

¹⁹¹) Ibidem, 102—103, 111—134.

во општ табеларен преглед со означување класата, а потем со одредување тарифата, различна за секој турски пристаништен град. Така на пример во извозната тарифа од јули 1888 година, за стоката (за 100 кгр.) од I класа (арсеник, кафе, цемент, бои, стакларија, гипс, дрво и други) тарифата изнесувала за Смирна, Дарданелите, Галиполи, Солун, Кавала, Дедеагач и други, 1 форинт. На стоки од II класа (текстил, музикалии, фесови, руди и други) тарифата изнесувала за споменатите центри 1.50 форинти. На стоки од III класа (дрогерии, децимални ваги, ликери, ламби и други) тарифата изнесувала 2 форинти. На стоки од IV класа (цигари, свила, литографии, музички инструменти, галантерија и друго) тарифата изнесувала 3 форинти.¹⁹²⁾ Биле издавани и други тарифи, некои само за одредени турски пристаништа, а некои и по вид на стоката¹⁹³⁾.

За превоз на стоките преку железниците биле исто така определувани тарифи. Тие биле општи и посебни, според класификацијата на стоките. Привилегии во тарифните ставки уживале само некои пловидбени компании во Риека¹⁹⁴⁾.

Прашањето за тарифите по железниците било предмет на разгледување и на четворната железничка конференција од 1883 г. Се решило при преминот на стоката од една држава во друга да се исклучат единствените тарифни привилегии. Се барало да се утврдат и ставовите помеѓу одделните поголеми станици на железниците¹⁹⁵⁾. Посебни тарифи биле издадени за железничката врска на Риека со станиците во Србија, Бугарија и Турција¹⁹⁶⁾.

е. Некои особености во трговските зделки на Риека со Турција

Во риечко-турските трговски врски разликуваме некои особености во трговските зделки. Тие се однесуваат околу „потврдите за потекло“ на некои стоки, разните пречки при извозување на некои артикли, платжниот систем, како и некои правни аспекти.

Во еден распис од 21. III. 1887 г., упатен од унгарското министерство за трговија до риечката трговска комора, се говори за некои недоследности при одбележување на некои стоки што биле определени за извоз во Турција. Се нагласува дека „потврдата за потекло“ (certificati d'origine), се заверувала од турскиот конзулат и од царината.¹⁹⁷⁾ Истото министерство во еден друг распис од 9. III. 1897 г., инсистирал до риечката трговска комора дека сите оние што внесувале животни намирници во Турција, морале да имаат „потврда за потекло“ издадена од компетентните власти¹⁹⁸⁾.

¹⁹²⁾ DAR. T. K., № 1888/1836, 10. IX. 1888.

¹⁹³⁾ Напр. DAR. T. K., № 2501/3342, 14. VIII. 1889.

¹⁹⁴⁾ Gorničić—Brdovački, o. c., 82—86.

¹⁹⁵⁾ Gorničić—Brdovački, o. c., 89—90.

¹⁹⁶⁾ DAR. T. K., № 1248/36.153/C.II., 15.IV. 1891.

¹⁹⁷⁾ DAR. T. K. № 496/13.294, 29. III. 1887.

¹⁹⁸⁾ DAR. T. K. № 1537, 28.III.1897.

Излагањата на пресметките за вносно-извозните стоки, покрај тоа што биле регулирани со заклучените договори и со специјални аранжмани, најчесто биле изведувани преку камбијалната система. Овие операции се изведувале од банките во Риека најчесто преку „Banco di Credito Fiumano“, и од банките во Турција. Улогата во овие операции на турските банки била голема. Трансферот во овој случај наидува многу пати на пречки, за чие отклонување се заложувале австро-унгарските дипломатски претставници во Турција и турските дипломатски претставници во Риека¹⁹⁹).

Интересите на австро-унгарските, односно на риечките трговци во Турција, биле заштитени со заклучените договори, Затоа и чести биле апелите на некои трговци и индустријалци од Риека кои одржувале трговски врски со Турција, да најдат претставник, што би ги заштитувал нивните интереси и права. Од друга страна, кон риечката трговска комора се обрнувале и одделни правници и адвокати и инсистирале на потребата да дадат правни совети во врска со разни спорови во Турција. Во тоа особено настојување покажал Др Јакобовиќ (Dr Jacobovits) од Виена, кој од 1861 г. бил судски комесар во Цариград, каде се истакнал со својата работа. Особено, тој бил забележителен со својата заштита на австро-унгарските интереси во Турција²⁰⁰).

Кон риечката трговска комора се обрнувале и некои турски правници. Цариградскиот адвокат Назарет Хатчериан со писмо од 27. V. 1897 г. ја известил риечката Трговска комора дека се застапувал за разни правни работи. Тој имал основано биро уште во 1893 г., како служба за информирање по секоја материја. Особено ја подвлекувал потребата од осигурување, потем контрола на операциите, што ги вршеле агентите. Општо, тој се заангажирал за сите правно-трговски зделки²⁰¹). Во заштитата правните интереси на австро-унгарските трговци во Турција биле задолжени и тамошните австро-унгарски дипломатски претставници, за што стануваше збор.

2. Трговската организација во Турција.

За поправилното разјаснување на риечко-турските трговски врски, потребно е да се спомене и системот на трговската организација во Турција. Ова прашање е многу важно, зашто е во неразделна врска со заемната риечко-турска трговска размена. Како риечкиот систем на трговската организација опфаќал цела низа мерки, така и турскиот систем на трговската организација зависел од низа услови. И овдека првенствена улога имале законските одредби, потем вносно-извозните фирми, комисионите и шпедициите, начините на трговскиот сообраќај со Риека и најпосле тарифите и опаринувањето на некои извозни стоки и специфични особености на трговските зделки со Риека. Сите овие

¹⁹⁹) За ова прашање најдовме на бројни податоци во фондовите на риечката Трговска комора, нарочно во последните десетини од XIX век.

²⁰⁰) DAR. T. K., № 81, 9. II. 1866.

²⁰¹) DAR. T. K., № 2727, 9. VI. 1897.

карактеристики чинеле важен елемент во риечко-турската вносно-извозна трговија.

а. Законски одредби на Турција во врска со трговската организација.

Во врска со брзото продирање на капитализмот во Турција во втората половина од XIX век, спаѓале и бројните настојувања на турските господаречки кругови околу озаконување на ред мерки за што поповолен развоток на внатрешната и на надворешната трговија. Во оваа смисла спаѓале и настојувањата за проширување системот на трговската организација. Законски одредби и правила во овој правец, биле издавани уште од почетокот на втората половина на XIX век.

Високата Порта, со циркуларна нота од април 1848 г. упатена до странските мисии, објавила дека бил издаден Трговски закон²⁰²), кој стапил во сила 1849 г.²⁰³). Овој закон бил превод од францускиот „Code de commerce“ од 1808 г. и според условите модифициран²⁰⁴). Законот е разделен на четири дела и содржи 315 члена. Во него се говори општо за трговијата, специјално за поморската трговија, банкротството и устројството на трговските судови. Во подробности дадени се разни детали и од трговската организација²⁰⁵).

Законски одредби од кои зависела турската трговска организација, биле издавани и натаму, и тоа повеќе како дополнување на споменатиот трговски закон. Од интерес е и дополнувањето за трговскиот суд од 18. IV. 1860 г.²⁰⁶). Потоа за трговската процедура од 1862 г.²⁰⁷) и законот за поморската трговија од 10. VIII. 1862 г.²⁰⁸).

Од интерес за трговската организација било и уредувањето на институтот за трговските жигови, кои се удирале на фабричните индустриски производи²⁰⁹).

Од важност било и издавањето на некои правилници кои биле во непосредна врска со трговската организација. Така во 1873 г. бил издаден правилник за цариградската берза а во 1887 г., за странските стопански здруженија кои можеле да функционираат единствено само со разрешување од министерството за трговија. А во 1888 г. бил издаден правилник за трговските посредници и други слични правилници, особено во поглед на трговските операции, условите за преносот на стоката и друго²¹⁰).

²⁰²) Noradounghian, Recueil II, LXI.

²⁰³) За ова прашање специјално: Aristarchi, Lég. Ottomane I, 275—342; Heidborn A., Manuel de droit public et administratif de l'Empire Ottoman. II, 346.

²⁰⁴) Види: Michoff, Beiträge, 284.

²⁰⁵) Види: Aristarchi, Lég. Ottomane I, 275—276.

²⁰⁶) На државните закони Цариград 1871. Арнаудов, Пълно събрание, I, 203—221.

²⁰⁷) Heidborn, Manuel II, 346.

²⁰⁸) Види: Aristarchi, Lég. Ottomane I, 344—415;

²⁰⁹) Кинкел, Курс по сравнителна история на стопанскиот строй. Софија 1925, 274.

²¹⁰) Златаров, Маналов, Димов, Източните пазари, 107—108.

Овие законски одредби овозможувале широко да се постави системот на трговската организација, особено во трговските врски со странство. Од овие услови на турскиот систем на трговската организација зависела и риечката трговска размена.

б. Вносно-извозни фирми, комисиони ишпедиции во Турција и нивните врски со Риека

Во трговската размена помеѓу Риека и Турција, особена улога имале турските вносноизвозни фирми, комисиони и шпедици. Сета оваа размена зависела од заклучените трговски договори. Лиферувањето на стоката, како и плаќањето исто така се вршело според заклучените договори. Покрај домашните фирми, особено во Цариград, Солун и Смирна, имало и странски, кои се повеќе имале монополна положба во трговијата, како вносна, така извозна. Воопшто, трговските зделки се одвивале преку нив или преку домашните фирми. Попознати вносно-извозни фирми во Солун биле: Браќата Алатини, Модижано, Сапорта и други. Некои покрупни трговски фирми биле раководени и од Македонци²¹¹).

Обично, врските на овие фирми со странските, се ускладувале преку комисионери. Нивните односи биле регулирани со постојниот трговски закон. Во него нивните права и задолжувања подробно се изложени. Стоката од странство се порачувала од комисионерите и при пристигнување се распределувала на месните фирми или се испраќала за внатрешноста. Иста улога имале и комисионерите со сурови стоки што ги прибирале од внатрешноста и ги препраќале преку пристаништата за определената земја. Нивната улога била особено значајна во трговијата на Турција, особено во надворешната трговија. Тие работеле за изнаоѓање на пазари, за покупна продажба и друго. Сиот успех на зделките зависел од комисионерите²¹²). Имало комисионери од разни народности. Така попознати комисионери во Солун биле: Д.Д. Амбонети, Е. Бајона, Д. Ферандез и Сциаки, Модижано и Ко и други²¹³). Меѓу бројните комисионери имало и 24 Македонци, кои имале широки врски со внатрешноста²¹⁴). Дејноста на овие комисионери била особено раширена, тие имале филијали и во поважните центри. Во Македонија тие имале филијали во Битола, Скопје, Прилеп, Штип, Велес и други. За своите услуги тие добивале провизија од купувачот и од продавачот²¹⁵).

Различни мерки се предвидувале и за транспортот. Обично транспортирањето се вршело преку шпедициите и шпедитерските фирми. Овие шпедиции развиле особена дејност во транспортирање на стоката.

²¹¹) Види: Renner, Der Aussenhandel der Türkei von dem Weltkrieg, 272—273.

²¹²) За ова прашање специјално: Трговско Ръководство за тргување етц., Цариград 1858, 47—49, 103—104; Исто така: Димчев Х., Значението на Солунското тържиште на европейските стоки. СпБИДр. II/9—10 (1898), 403—405.

²¹³) Fluminensis, Lettere dalla Turchia. Salonicco 3. III. (La Bilancia № 56, 9. 9. III. 1892).

²¹⁴) Позвестни търговци в Солун. Сп. БИДр. II/8(1898), 368.

²¹⁵) За ова види: Mittheilungen—Nachrichten XII (1877), 244—245.

Транспортирањето по поморски пат се вршело од парапловните линии. Овдека се предвидувале и мерки околу пакувањето, кое зависело од тежината и размерот на товарот. Се инсистирало за правилно обезбедување на пакувањето, заради тоа што утоварот и истоварот на стоката се изведувал со човечка рака²¹⁶).

На овој начин се изведувала и риечката трговска размена со Турција. Постојат податоци за постојани врски на турските вносно-извозни фирми, комисиони и шпедиции со истоветните во Риека, за што беше говорено порано.

Забележани се некои настојувања на попознати турски агенции, да содејствуваат пред риечките трговски фактори за фаворизирање на заемните врски. Во оваа смисла се обрнала до риечката Трговска комора и „Agence pour la propagande du commerce“ од Солун на 17 февруари 1900 година. Таа се препорачувала за фаворизирање на трговијата и на трговските зделки во обата правца.²¹⁷)

Сите овие споменати фактори содејствувале и биле главни движечки услови, преку кои се одвивала целокупната риечко-турска трговска размена.

в. Начините во трговскиот сообраќај на Турција со Риека

Турскиот трговски сообраќај со Риека се одвивал по море и по суво. И во овој случај, поголемиот сообраќај се одвивал преку поморски пат, а сосема незнатно по суво, преку железниците. Транспортот се изведувал преку шпедициите, но според турскиот трговски закон, се предвидувале и посебни задолженија за комисионерите. Оние комисионери што се занимале со препраќање на стоки по суво или по море биле должни да водат специјални документи. Тие биле одговорни за пристигнување на стоката на определеното место, како што било предвидено во товарителницата. (чл. 56—58). Притоа се подвлечуваат нивните одговорности при разни случаи на товарење и препраќање на стока. (чл. 59—60). Обично се сметало дека товарителницата била обврска помеѓу комисионерот и кирацијата, кој натаму бил одговорен за стоката.²¹⁸)

Конкретни подробности во врска со поморскиот транспорт биле дадени и во законот за поморската трговија. Бидејќи турско-риецкиот трговски сообраќај се одвивал во најголема мерка преку море, интесно е да се подвлечат некои поставки од споменатиот турски закон. Најпрвин за ангажирање на кораб било потребно да се изврши „навлошување“, да се ускладат договорините услови на транспортот. (чл. 92—93)²¹⁹). Освен тоа, важен документ била и товарителницата која ја покажувала количината, видот и квалитетот на стоката за превоз. (чл. 101). Секој комисионер или отпремувач бил должен да даде записка на кора-

²¹⁶) Renner, Der Aussenhandel der Türkei, 279.—280.

²¹⁷) DAR. T. K. № 773, 26. II. 1900.

²¹⁸) Aristarchi, Lég. Ottomane I, 285—287.

²¹⁹) Aristarchi, Lég. Ottomane I, 370—372.

боначалникот и обратно. (чл. 105) Цената за превоз (навлото) се определувала од договорените странки. Тука сега постојат разни ставки во поглед определување цената за превоз на целиот кораб или на еден негов дел и слично. (чл. 107—125) За товарената стока или за еден нејзин дел се вршело осигурување, како и други разни мерки, со цел да се овозможи стоката во исправна состојба да биде испорачена на означената фирма или лице.²²⁰ На истоветен начин се одвивал и риечко-турскиот поморски трговски сообраќај. Споменатите одредби важеле за оние кораби, турски или австро-унгарски што од турските пристаништа испловувале во правец на Риека. Но, воглавно за оние кораби што потпаѓале под јурисдикцијата на турските закони. Инаку за останатите, важеле заклучените договори, кои ги регулирале тие односи.

Трговскиот сообраќај на Турција со Риека преку железниците се одвивал во незнатно темпо. Одвај по 1873 година, тоа во извесна смисла започнало позасилено да се одвива. И овдека имаат значење решенијата на четворната железничка конференција од 1883 година, како и системот на железничкиот сообраќај. Тоа е слично, како што беше изнесено и за Риека.

д. Тарифите и оцаринувањето на некои извозни стоки во Турција

Обложувањето на стоките, што служеле за извоз од Турција, а и тие што се внесувале од Риека, станувало според нивната вредност, за што биле изработени тарифи кои биле заклучени со Австро-Унгарија. Според овие тарифи се извршувало сметање и собирање на *ad valorem* царина за внесена и извезена стока. Според турската царина и постојните тарифи, постоеле три тарифни ставки за стоки: „најдобра“, „добра“ и „обична“. Во ова најповеќе одлучувал квалитетот на стоката, според тоа станувало и оцаринувањето. Некои стоки посебно се оцаринувале.²²¹)

Турските царинарници биле разделени за вносни и извозни производи. Точно орпеделено царинско законодавство не постоело, туку се потпирале на привремено распоредување, преку правилници и друго. Оценката се установувала врз основа на тековната цена на внесената стока во односниот турски пазар. Царината се собирала за 87% од, преценката. Меѓутоа, остатоката од 13% претставувала: 11% самата вносна царина и 2% транспортни разности.²²²)

Биле издадени точни правила во поглед на оцаринувањето. Во еден званичен распис од 17 април 1863 година изнесени биле општи ставки по ова прашање. Со пристигнување на еден кораб во едно турско пристаниште, се поднесувало во Администрацијата на Царината копија од документите во врска со товарот на коработ. Дадени биле податоци

²²⁰) Aristarchi, Lég. Ottomane I, 372—406.

²²¹) Види: Call, Die Türkischen Handelstratate, 135—136.

²²²) Златаров и др., Източните пазари, 103—105.

и за други подробности во врска со оцаринувањето на стоките.²²³⁾ Правилата што се однесувале до декларирање на стоката во Царината, биле донесени на 7 април 1870 година. Според овие правила сите вносни и извозни стоки требало да се декларираат пред Царината. Со Декларациите се потврдувала стоката, а потем тоа се жигосувала и маркирала. Артиклите за плаќање се класифицирале според тарифата.²²⁴⁾ За признаниците што ги издавала Царината, за царинските такси, биле донесени правила на 20 мај 1871 година.²²⁵⁾

Прашањето за условите при оцаринувањето на секоја извозна стока било поставувано многупати. Унгарското министерство за трговија во еден распис од 23 ноември 1894 година упатено и до риечката Трговска комора, укажувало на разните мерки што се преземале во таа смисла.²²⁶⁾

Околу риечко-турските трговски врски се укажувало и на барањето сите кораби да имаат конзуларна видимација на документите за што стануваше збор.²²⁷⁾

Исто така и за превоз на стоки преку железниците од Турција за Риека биле определувани тарифи, за што стануваше збор.

е. Некои особености од трговските зделки на Турција со Риека

Во особеностите од трговските зделки на Турција со Риека спаѓале и некои мерки во врска со потребните документи при вносот и извозот, околу жиговите, магазините, улогата на цариградската берза, начините на плаќањата и некои прашања од правна природа.

Штом еден трговец ќе дојдел во границите на вносувачот, последниов бил должен да му најде смештај, поарчување на внесената стока и поупка на стока наменета за извоз.²²⁸⁾ Било установено дека за време од првата недела стоките се ослободувале од магазинач. А за подоцна се предвидувале такси.²²⁹⁾

Интересни биле зделките во врска со таксите што ги земале турските конзули, истовремено и потврдите што ги издавале.²³⁰⁾ Сите стоки што доаѓале во Империјата биле оцаринувани со единствена такса. Освен тоа, како што беше понапред подвлечено, за стоките морало да има едно сведоштво, издадено од отоманскиот конзул од извозното пристаниште.²³¹⁾ За овие потврди во 1900 година отоманската влада одредила такса од 20 пијастри во злато. Ако немало такво сведоштво

²²³⁾ Aristarchi, Lég. Ottomane I, 378—385.

²²⁴⁾ Aristarchi, Lég. Ottomane I, 393—394.

²²⁵⁾ Aristarchi, Lég. Ottomane I, 390—391.

²²⁶⁾ DAR. T. K., № 4892/81.982, 6. III. 1894.

²²⁷⁾ Za Tursku. Novi List № 254, 8. XI. 1900, 3.

²²⁸⁾ Administration Générale des Contributions Indirectes. Extrait de Journal de Constantinople, 18. IV. 1863.

²²⁹⁾ Златаров и др., Източните пазари, 105—106.

²³⁰⁾ DAR. Kapetn. № 1537/3112, 2. X. 1882.

²³¹⁾ DAR. T. K., № 5030, 13. XII. 1894.

од конзулатот во извозното пристаниште, кога стоката пристигнувала во турските пристаништа таа била подложена на двојно опаринување.²³²⁾

Со регулирање на трговските, финансиските и другите разни операции, се занимавала и Цариградската берза, која била основана во 1875 година.²³³⁾ За која индиректно можеме да претпоставиме дека имала врски и со Риека.

Исплатување на една трговска операција се изведувало разни начини, кое било пак во врска со договорите. Се предвидувале и кредити за исплаќање. Секоја земја имала свој платежен систем и со тој се служела и во Турција. Обично плаќањето се вршело во франови, марки, австриски круни и форинти и турски лири.²³⁴⁾ Во овие операции улогата на банките била несомнена, како што беше понапред и подвлечено. Биле вршени разни компензации и вирмани, една врста клиринг помеѓу разните фирми, како и други операции. Во Турција, во втората половина од XIX век, имало бројни странски банки и воглавно преку нив се одвивале финансиските операции. Познати банки биле: „Banque imperiale Ottomane“, „Banque de Salonique“, во која имало вложен и австро-унгарски капитал. Веројатно дека последнава Банка била ползувана и во риечко-турските платежни операции.²³⁵⁾

Дискусии биле водени и во врска со отоманскиот закон за печатот (жигот), во поглед на облигатните писма и мениците. Во едно писмо од 17 ноември 1894 година Николаки Ефенди ја известил и речката Трговска комора за горното, особено наблегнувајќи на употребата на жигот на облигатните писма и на мениците. За секоја меница што се пренесувала на друго лице бил потребен жиг, инаку следувала глоба.²³⁶⁾

Интересни се и правните аспекти на ова прашање. Особено е важно прашањето со должниците и другите спорови што изникнале во текот на меѓусебните врски. Процесите биле долги и на нив странците се наоѓале во привилегирана положба. Спорови што изникнувале помеѓу отомански и странски поданици, се изведувале пред трговските судови со учество на конзулски драгоман.²³⁷⁾

Општите поставки за некои особености на турските трговски зделки важеле и за Риека, Преку овие мери и услови се одвивала и риечко-турската трговска размена. А токму со ова се придонесувало за комплетирање на риечко-турските трговски врски. Додека најсуштествен и најеклатантен израз тие врски добиле во вносна и извозната трговија, како и во пловидбата.

²³²⁾ DAR. T. K., № 3749, 6. XI. 1900.

²³³⁾ Aristarchi, Lég. Ottomane I, 346—358.

²³⁴⁾ Renner, Der Aussenhandel der Türkei, 273—285.

²³⁵⁾ Златаров и др., Источните пазари, 94—100 Исто: Чемериќи М., Трговина, занатство, индустрија, кредитне установе од 1875—1937. Споменица., 693—694.

²³⁶⁾ DAR. T. K., № 4610/663.95, 18.XI.1894. Правила за жиговите постојат од 30. XI. 1873. (Aristarchi, Lég. Ottomane I, 480—491); Исто и од 18. II. 1875 (Appendice V, 187—189) и соопштение од 13. III. 1883 (DAR. T. K., № 484/196, III. 1883).

²³⁷⁾ Златаров и др., Источните пазари, 110—111.

Hristo Andonov-Poljanski

DIE BEDINGUNGEN UND DAS SYSTEM DER HANDELSORGANISATION IN DEN HANDELSBEZIEHUNGEN ZWISCHEN RIJEKA (FIUME) UND DER TÜRKEI IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES XIX JAHRHUNDERTS

ZUSAMMENFASSUNG

Unter den Bedingungen, die zur Verbreiterung der Rijeka (Fiume) türkischen Handelsbeziehungen im Laufe der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts beitrugen, war von Bedeutung die Rolle von Publikationen und Drucksachen ökonomischen Karakters, weiter die Anteilnahme der diplomatischen Verteter, der Handelskammern, Handelsausstellungen und Museen auf welche der Autor in dieser Abschnitt zurückgreist.

Die Literatur in der Türkei, die in Österreich-Ungarn bzw. in Rijeka veröffentlicht wurde, hatte in den meisten Fällen den Karakter vom Reisebeschreibungen. So zeigte sich noch in den ersten Jahren der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts in Österreich Interesse für die Arbeiten. Ami Boue in welcher auch Daten über die Ökonomie im europäischen Teil der Türkei gebracht wurden. Auch seine Arbeit „La Turquie d'Europe“ erlebte in Wien zwei Auflagen (1854 u. 1889). Zu dieser Zeit erregte in Rijeka in der kaufmännischen Welt auch das Handbuch des Maestro M. D. welches in Rijeka unter dem Titel „Theoretisch-praktischer Leitfaden der Warenkunde“ erschien, Interesse. In diesem Buch ist ziemlicher Raun auch den türkischen Erzeugnissen gegeben; besonders für Baumwolle, Tabak, Leder und anderes.

Das Interesse für die türkischen Erzeugnisse und für die türkischen Handelszentren verstärkte sich auch durch immer häufiger gemachte Reisen mit kaufmännischem Ziel, welche von Österreich bzw. von Rijeka nach der Türkei unternommen wurden. Zu diesem Zweck waren spezielle Handbücher und Prospekte ausgegeben, in denen die wirtschaftliche Wichtigkeit der Türkei betont war.

Das Interesse der österreichischen u. ungarischen kapitalistischen Kreise für die Türkei ersieht man deutlich auch in den Reisebeschreibungen von J. G. Hahn. So sind in seinem Werke „Reise von Belgrad nach Saloniki“, das in Wien 1868 erschien, die wichtigsten Eigenheiten des europäischen Teiles der Türkei aufgezeichnet. Besonders insistierte Hahn für die Verstärkung des periferen österreichisch-ungarischen Verkehrssystems und die Verbindung der wichtigsten türkischen Zentren wie Konstantinopel, Saloniki und andere mit Wien.

Die Tendenz der österreichisch-ungarischen Faktoren für den Nutzen des Kennenlernens der Wirtschaft der Türkei linerseits und das Streben zur Beherrschung ihrer Märkte andererseits fanden Ausdruck auch in den damaligen Publikationen, die in Österreich-Ungarn ausgegeben wurden. Von diesem Interesse waren auch die Rijekaer kapitalistischen Kreise erfasst, was sich in ihrem Streben zur deutlicheren Verbreiterung der Handelsbeziehungen mit der Türkei abzeichnete.

Ein faktor zur Verbreiterung dieser Beziehungen waren auch die Zeitungen. In ihnen bemerkte man auch in gewissen Momenten den konkreten Eindruck dieser Beziehungen und zwar in dem täglichen Streben, die Weise für ihr je grösseres Verbreiten zu finden. Von allen Zeitungen in Rijeka war am bedeutensten „La Bilancia“, in welcher häufig Artikel veröffentlicht wurden, die türkische ökonomische Fragen traktierten. In ihnen appellierte man öffentlich an die Rijekaer Kaufleute, für je stärkere Verbindung mit der Türkei einzutreten. Von spezieller Wichtigkeit waren artikel, die in dieser Zeitung Fran Kučinić unter dem Pseudonym „Fluminensis“ veröffentlichte, der sich von 1892—1894 in der Türkei aufhielt und das meist in Mazedonien, von wo er seiner Zeitung interessante artikel über die Wirtschaft in Mazedonien einsandte u. in denen er für die Verbreiterung der Rijeka-türkischen Beziehungen eintrat.

Die Anteilnahme der diplomatischen Vertreter war ebenso wichtig für die Verstärkung der Rijeka-türkischen Handelsbeziehungen. Hier waren besonders die österreichisch-ungarischen diplomatischen Vertreter in der Türkei u. die türkischen diplomatischen Vertreter in Rijeka engagiert. Abgesehen davon, dass sie politische Vertreter waren, hatten sie auch die Aufgabe, die Interessen ihrer Wirtschaft in Handel u. Schifffahrt zu wahren. Die österreichisch-ungarischen diplomatischen Vertreter in der Türkei waren verpflichtet über die wirtschaftliche Situation in den einzelnen türkischen Zentren, wie über das Übereinstimmen der Handelsbeziehungen untereinander zu informieren, ebenso auch das Rijekaer Seehandelsgebiet u. die Handelskammer. Ausserdem korrespondierten sie auch mit diesen Institutionem. Besondere Wichtigkeit hatten auch die türkischen diplomatischen Vertreter in Rijeka. Diese machten grosse Anstrengungen in den allgemeinen Bemühungen zur Entwicklung der Rijeka-türkischen Handelsbeziehungen. Sie nahmen Anteil an der Erläuterung vieler Einzelheiten der wirtschaftlichen Lage der Türkei und anderer seits auch im Bekanntwerden der türkischen Handelsfaktoren mit den wirtschaftlichen Verhältnissen in Rijeka u. ihrer Wichtigkeit für die Handelsbeziehungen mit Rijeka. Darin zeichnete sich besonders der türkische Vice-Konzul und spätere Konsul in Rijeka — Nikolaki Effendi aus.

In der Verbreiterung der Rijeka-türkischen Handelsbeziehungen waren auch die Handelskammern von Wichtigkeit. Ihr Anteil war bedeutungsvoll für das richtige Abwickeln des Handelsaustausches zwischen Rijeka u. Türkei. Darin waren am bedeutungsvollsten die Rijekaer Handelskammern, die türkischen Handelskammern u. die österreichisch-ungarischen Kammern in der Türkei. Die Aktivität der Rijekaer Handelskammer war besonders ausdrucksvoll und das speziell in der Verbreiterung der Handelsbeziehungen Rijekas mit der Türkei. Über sie wickelte sich die ganze Handelskorrespondenz ab u. von ihr hing in vielen Fällen der Warenaustausch untereinander ab.

Von Bedeutung war auch die Arbeit der Handlungsaustellungen und Museen. Durch sie wurde das Propagieren der Warenmärkte ermöglicht, was zum Austausch untereinander zur u. Bevorzugung des Handels mit bestimmten Erzeugnissen oder einer Gruppe von ihnen diente. In den Handlungsmuseen waren alle die vorherrschenden Artikel ausgestellt, für welche gegen-

seitiges Interesse in den Handelskreisen bestand. Darin fällt besonderer Anteil dem österreichisch-ungarischen Handelsmuseum u. seinen Filialen in Rijeka zu und ebenso dem türkischen Handelsmuseum in Konstantinopel, welches 1895 seine filiale in Rijeka eröffnete und dessen Wirkungskreis auf ganz Österreich-Ungarn fiel. Diese Filiale arbeitete 3 volle Jahre u. die Wahl Rijekas zum Sitz war nicht so zufällig, sondern dadurch bedingt, dass Rijeka zu der Zeit einen wichtigen Platz an der Adria und am Mittelmeer einnahm.

Die Rijekatürkischen Handelsbeziehungen waren mit einer Reihe von Massnahmen koordiniert, welche einen inhaltlichen Teil ihres Systems der Handelsorganisation darstellen, auf welchen sich der Autor im dieser Abschnitt aufhält.

Vom gesammten Einfuhr-und Ausfuhr-Handel Rijekas fällt der Hauptanteil auf die Ein. u. Ausfuhrfirmen, Kommissionäre und Spediteure. Diese hatten auch mit der Türkei verbreitete Handelsbeziehungen. Dasselbe gibt für das System der Handelsorganisation in der Türkei.

Der Rijeka-türkische Handelsverkehr wickelte sich über die See und auf den Landwege ad. Das System dieses Verkehrs wickelte sich nach festgelegten Normen gemäss gesetzlicher Verordnungen für den Seeverkehr ab. Ebenso wickelte sich der Eisenbahnverkehr nach feststehendem System ab, welches durch die Konvention von 1883 ausgeglichen war. Im Verkehr bestand ein Tarifsysteem, welches mit Abkommen für jede einzelne Ware beziehungsweise Gruppe von diesen festgelegt war. Das Auszahlen der Rechnungen für Ein u. Ausfuhrwaren wurde, ausser dass es nach abgeschlossenen Verträgen reguliert war, auch nach dem Kambialen System durchgeführt. Eventuelle Streitigkeiten in den Handelsabkommen wurden nach den üblichen Rechtsprozeduren gelöst.